

Saida Mustajbegović

Ani Radošević
poetesa pokreta

NATURAL COLOUR
J. Arthur Dixon
PROBABLE
BY CARD

Državno odobrena
Škola za gimnastiku
Umjetničku igru
ANE RAJS

otpočela je rad
Kurzeza zdravstvene gimnastike za
dame i djecu.
Plesni studio po metodi Laban.
Večernji tečajevi za činovnice.
Upisne informacije: Korošćeva ul. 17/I
svaki dan od 10-12 i od 15-17 sati.

AIR MAIL

VENIZIA - Basilica della Salute
VENIZIA - Basilique de la Salute
VENICE - Della Salute Basilica
VENEDIGIO - Della Salute Basilica

Venise 24 jovan 1916

Quel te ferò venise
Sami te - Non jumen
ic' fan luce -
Te timari ventur -
Tenderam
Amor
Dosieta

Madame
Ari Radosvic

POSTANO
TRÉVILLE

27 okt 1916

5. D. bys

Nedjelja, 15. decembra 1916.

Početak u 19,30 sati

Impresum

Saida Mustajbegović

Ani Rajs Radošević – poetesa pokreta

Izdavač: TPO Fondacija

Suizdavači: Jevrejsko kulturno-prosvjetno i humanitarno društvo
“La Benevolencija”

Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti BiH

Lektorica: Andrea Šešum

DTP: Neven Misaljević

Naslovnica: Addis A.E.F.

Štampa: Amos Graf d.o.o.

Sarajevo, 2024.

ISBN 978-9926-422-39-4 (TPO Fondacija)

ISBN 978-9926-8898-0-7 (Jevrejsko kulturno-prosvjetno i humanitarno društvo
“La Benevolencija”)

ISBN 978-9926-446-26-0 (Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine)

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod
ID brojem 59924486

Saida Mustajbegović

Ani Radošević poetesa pokreta

Sarajevo, 2024.

“Čovek ako hoće na sve može da se baci blatom
pa i na Felsensteinovu režiju.”

Ani Rajs Radošević

Sadržaj

Uvod u priču o umjetnici i borkinji 9

PRVI DIO

Češke godine - odrastanje, školovanje, prvi angažmani i zaljubljivanje

Magija u Češkim Buđejovicama 15

Guska u pozorištu 18

Rođenje ljubavi 22

DRUGI DIO

Dolazak na Balkan - selidba, smrt, brak, avangarda i antifašizam

Zagrebačka vrata u Jugoslaviju 29

Diploma gospođe Rajs 33

Zagrljaj orijenta i avangarde 36

Splitska poluilegala 44

Poezija i baletanke na frontu 46

TREĆI DIO

Roditeljstvo, osnivanje škole, koreografija i operna režija

Beograd u Masarikovoj 4	53
Obnova baleta i osnivanje baletske škole	55
Koreografkinja i operna rediteljka	59
Saradnja sa Francom Zeffirellijem i Raymondom Rouleaum	64
Koreografije i režije	69
Rad u penziji	72

ČETVRTI DIO

Dodaci

Život poslije kraja	77
Priča o presađenom drvetu	80
Dijelovi intervjua sa Ani Radošević	81
Kratka biografija Ani Radošević	86
Umjesto zaključka	88
Bibliografija	90
Biografija autorice	92
Šapat umjetnosti Ani Rajs Radošević	94

Ani Rajs alias Radošević 1939. Sarajevo

Uvod u priču o umjetnici i borkinji

U devet decenija života ispisala je tomove djelima, umjetnošću i borbom. Bivala je nagrađena za učinjeno u ratu i u miru, ali o njoj nema puno zabilješki. Ono što je napisano, šturo je i rasuto po nesređenim balkanskim i sređenim svjetskim arhivama. U rijetkim medijskim istupima govorila je Ani Radošević o drugima, ali ne i o sebi. Sporadično se spominje u tekstovima u povodu obljetnica institucija koje je gradila i u kojima je decenijama djelovala.

U prvih nekoliko rečenica mogli bismo učitati biografije naročitih i vrijednih žena na Balkanu čija je baština (p)ostala nevidljiva. One se nikad ne bilježe slovima već djelima, koja su tako suptilno protkana kroz živote savremenika i sljedećih generacija da se u to tkanje dobro moramo zagledati da bismo prepoznali personalizirane šare.

Započet ću ovu biografiju podatkom s kraja života jedne tako nadasve vrijedne i skromne žene. Umrla je u Beogradu 2004. godine pod imenom Ani Radošević. Rodila se kao Ana Marija Spitzer¹ u Češkim Buđejovicama, u Austro-Ugarskoj, 1915. godine, godinu nakon što je u Sarajevu ubijen austrougarski prijestolonasljednik². Ova činjenica bit će joj svojevremeno izrečena kao upozorenje da sa Sarajevom i Sarajlijama ne treba imati posla. U tom trenutku slijedila je vlastite emocije, a ne upozorenje osobe koja važi za autoritet. Bilo je to doba kada su se u svijetu preispisivale granice i kada su se umjetnici bunili protiv vladajuće estetike, tradicije i navika. Ani je rasla u demokratiji prvog predsjednika Čehoslovačke Masaryka³ i to ju je trajno odredilo u formativnim godinama tako da je do samog kraja ostao njen "prezident". Živjela je od 1933. do 1936. u Pragu, gdje se, kao i naredne dvije godine u Zagrebu, obrazovala za bavljenje muzikom, glumom i modernim baletom. Radila je pod umjetničkim imenom Ani Lorova. Njenu udaju za Sarajliju Natana Rajsja ubrzala je prijetnja izgonom iz zemlje, jer je bila strankinja. Udajom je postala Ana Rajs te je od 1938. do 1941. imala adresu u Sarajevu, u tadašnjoj Kraljevini Jugoslaviji i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. U gradu na Miljacki otvorila je vlastiti plesni studio – školu i bila je aktivna u radu grupe napredno opredijeljenih

¹ U nekim izvorima navodi se i prezime Štjasna, što je djevojačko prezime njene majke Olge.

² U svijetu, posebno u Evropi, kraj devetnaestog i početak dvadesetog stoljeća, vrijeme razvoja i uspona imperijalističkih snaga.

³ Tomáš Garrigue Masaryk je u SAD-u objavio *Deklaraciju o nezavisnosti Čehoslovačke* i tako 1918. postao prvi čovjek na njenom čelu, nakon čega je još tri puta reizabran dok nije podnio ostavku 1935. godine.

umjetnika i intelektualaca Collegium Artisticum. Zbog učešća u radu spomenute grupe, sa suprugom je morala ilegalno napustiti Bosnu i otići u Split, u Mussolinijevu Italiju. Nakon godine života u splitskoj poluilegali otišli su u partizane i promijenili prezime Rajs⁴ u Radošević. Od tog perioda njena djela ispisana su pod prezimenom Radošević, uz koje nerijetko umjesto zvaničnog Ani, piše Ana ili Anika.

Latinska izreka *nomen est omen* – ime je znak – odgonetnut će blistavu karijeru umjetnice i borkinje koja je suosnivačica sarajevske avangardne grupe Collegium Artisticum (1939), kurirke koja je u rat otišla u baletankama, s knjigom poezije u ruci i koja je bila članica Kazališta narodnog oslobođenja, borkinje s ordenjem za ratne zasluge, medaljama i priznanjima za hrabrost o kojima nije govorila, umjetnice koja je po zadatku osnovala beogradsku Srednju baletsku školu "Lujko Davičo". Ani Radošević bila je operaska koreografkinja i režiserka uglavnom beogradskog Narodnog pozorišta u koje je došla 1945. godine prvobitno kao balerina. Sarađivala je sa skoro svim beogradskim pozorištima, a posebno zanimljiva činjenica, o kojoj domaća štampa nije pisala, jeste višestruka saradnja s Francom Zeffirelijem, glasovitim operskim i filmskim rediteljem i oskarovcem, u Milanu, Firenci, Londonu i Dallasu te s Raymondom Rouleauom, slavним belgijskim rediteljem u Amsterdamu.

Unatoč ponudi da se operskom koreografijom bavi u SAD-u, u Dallasu, Ani je ostala u Jugoslaviji. Vrlo brzo, sedamdesetih godina prošlog stoljeća, zatražila je prijevremenu penziju, jer se nije slagala s kulturnim politikama i devastacijom umjetnosti kuće u kojoj je radila. Ani je bila poliglota – govorila češki, njemački, francuski, engleski i italijanski, a bavila se i prevođenjem s ovih jezika.

Na osnovu zabilježenih svjedočanstava, u povodu stogodišnjice njenog rođenja, portret Ani Rajs Radošević oslikali su njeni savremenici predstavljajući je: skromnom, tihom i nenametljivom; nježnom i snažnom; malom rastom, a velikom umjetnicom, borkinjom, čovjekom; rijetkim primjerom operске rediteljke i koreografkinje nevidljive uprkos blistavoj karijeri.

Priča o ovoj iznimnoj Čehinji jevrejskog porijekla simbolično ilustrira evropska kulturna i politička gibanja u prošlom stoljeću, približava nam kulturni život u Čehoslovačkoj, a njen rad u Collegium Artisticumu u sarajevskim danima oslikava evropske kulturne utjecaje u Bosni i Hercegovini pred Drugi svjetski rat te govori o kulturnim politikama Jugoslavija koje su se od 1936. do 2004. godine smjenjivale. Njena biografija je priča o historiji žena

---

⁴ Prezime su promijenili u partizanima da bi zaštitili suprugove roditelje koji su ostali u Sarajevu. U nekim spisima novijeg datuma navodi se Reiss umjesto Rajs, što je bio izvorni oblik pisanja prezimena iz Galicije. Natan alias Nenad rođen je u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije i u njegovom rodnom listu napisano je Reiss latiničnim pismom. U dokumentima i novinama iz vremena Kraljevine SHS Reiss se skoro bez izuzetka piše Rajs.

Balkana,⁵ ali to je i priča o položaju koje su strankinje imale na polju kulture u odnosu na pripadnice autohtonih naroda.

U vrijeme kada stručnjaci kažu da narcizam skoro i nije dijagnoza, čudesnim se čini tražiti uzor u biografiji žene koja se odrekla imati vlastitu djecu i koja je usvojila djevojčicu Reu Rajs (kasnije Živković), tražiti primjer u umjetnici koja je 66 godina bila u braku s Natanom Rajsom, kasnije alijas Nenadom Radoševićem. Disala je muziku i mnogo je puta u posljednjim godinama života ponovila da je u njenom dugom bivstvovanju jedino muzika nije iznevjerila.

---

⁵ Važan za shvaćanje tadašnjih gibanja na Balkanskom poluotoku i odnosa sa Česima je i češki filozof i prvi predsjednik Masaryk. Marija Todorova u knjizi *Imaginarni Balkan* (2023: 51) navodi: "Neposredno po završetku balkanskih ratova, uoči Prvog svjetskog rata, Tomáš Masaryk je u radu o politici Austrije na Balkanu, izloženom u Münchenu, povukao zanimljivu razliku. On tvrdi da se od Prvog balkanskog rata smatralo da Rumunija ne pripada Balkanu, da se Grčka u njega uključivala rijetko, a da su čak Bosna, Hercegovina i Dalmacija iz njega često isključivane. Međutim, poslije Drugog balkanskog rata pojam Balkana počeo se odnositi na cijelo poluostrvo zajedno s Rumunijom i Grčkom."

PRVI DIO

Češke godine:
odrastanje, školovanje, prvi angažmani i zaljublivanje

Magija u Češkim Buđejovicama

Sve oko čega se gradio svijet Ani Radošević nastalo je u prvih nekoliko godina njenog života. Mistika srednjovjekovnog grada i tajne koje su skrivale pozorišne zavjese bili su temelji njene umjetnosti. Tu je za nju bio početak i kraj svega, ideal koji je željela postići na svaki način.

Rođena je kao Ana Marija u vrijeme svjetske ekonomske krize kada su savezničke i sile osovine odmjeravale snage, kada su iscrtavane nove nacionalne karte i kada je Prvi svjetski rat bio u zamahu. Bilo je to 4. septembra 1915. godine u jevrejskoj trgovačkoj porodici Spitzer. Buđejovice su, s tada svojih 50.000 stanovnika, bile na mapi Austro-Ugarske Monarhije. Otac Eduard Spitzer bio je Sudeta⁶ a majka Olga djevojački Štjasna⁷ rodom s juga Češke. Ani je imala i dvije godine stariju sestru Marijanu. Živjeli su u kući iz 14. stoljeća, uz centralni trg, lijepog starinskog grada Čeških Buđejovica, punog parkova na ušću dviju rijeka. Tadašnja tromeđa Austrije, Bavorske i Češke bila je dvojezična – govorio se češki i njemački. Zapravo, bio je to specifičan jezik: njemački protkan češkim, a češki njemačkim. Jevreji su u Češkoj u to vrijeme bili više vezani za njemački jezik. Rat je završen 1918. godine, ali kada su topovi utihnuli, svijet je napala nevidljiva neman – pandemija španske gripe. Bilo je to vrijeme globalne gladi. Sve te okolnosti zanesena djevojčica nije vidjela kao nevolju. Nije primjećivala ništa osim prirode, muzike, igre i poezije.

Marijana s lijeve i Ani s desne strane

⁶ Prije Drugog svjetskog rata u Čehoslovačkoj bilo je naseljeno preko tri miliona Sudeta. To su bili etnički Nijemci koji su naseljavali zemlje češke krune.

⁷ Podaci o prve dvije decenije života Ani Rajs prikupljeni su iz više izvora: susreta s njenom usvojenom kćerkom Reom Živković u oktobru 2019. godine u Beogradu i tokom telefonskih razgovora u februaru 2021. godine, a dio je iz časopisa *Orchestra* 19/20, tj. priloga *Orchestra plus* specijalno objavljenog uz izdanje. U dodatku je štampan intervju "Konci vremena Ani Radošević" koji je Nadežda Mosusova radila od 2000. do 2001. godine; a dio je iz videodokumenta – svjedočanstva Ani Radošević, *USC Shoah Foundation's*, Beograd, 1998. godine.

Spitzerovi su radili u radnji u prizemlju kuće. Prodavali su kvalitetnu tekstilnu robu koju je s istančanim ukusom birala Olga, Anina majka i duša te radnje. Otac, šutljiv i povučen čovjek, bio je administrativac koji je radio i na blagajni. Ani ga je upamtila kao čovjeka koji je uglavnom čitao i malo se družio mimo onog što mu je dužnost nalagala. Omiljeni pisac bio mu je H. Heine. Rijetko je izlazio iz kuće, dijelom zbog prirode posla, a dijelom zbog naravi. I kada je izlazio, bivalo je to najčešće radi posjete groblju na kojem je bila sahranjena njegova majka. Ani je naslućivala da je njena starija sestra bila očeva miljenica iako on to nije naglašavao riječima i gestima. Ani je bila privrženija majci koja se u Češke Buđejovice doselila prije udaje. Kuća i radnja bili su u njenom vlasništvu, firma se zvala *Olga Štjasna*. Olga je govorila tri jezika. Dobro je poznavala književnost i svirala je klavir. Na koncu devetnaestog stoljeća takva naobrazba za ženu smatrala se dobrom i nije ju imalo mnogo žena. Anina majka obrazovala se uz djecu veleposjednika ili aristokrata na čijem je imanju porodica Štjasna živjela. Ani nije znala mnogo o očevom poslu i životu prije braka s njenom majkom. U njihovoj kući nije postojala grubost. Nije se sjećala nijedne izgovorene grube riječi. To nije značilo da nije bilo nesporazuma, jer su se u konačnici njeni roditelji rastali. Oca je posljednji put vidjela kada je imala dvanaest godina. Rastanak roditelja obilježio je tok njihovih života – smjernice za njih tri stizale su iz Praga od Olginog brata. Jedna od prvih odluka bila je da ispišu Marijanu iz škole, zbog čega će Anina starija sestra žaliti kasnije tokom života, jer je željela studirati. Familija je željela finansijski se osamostaliti što prije. “To je na nju strašno djelovalo, ali majka nikad nije bila kadra da se suprotstavi svojoj familiji”, pričala je Ani Radošević i isticala da se ipak pred njima, djecom, “ništa nije govorilo”, i da je pretpostavljala kako je majka “duševno bila oštećena”. Marijanu su poslali u Pariz da izučiti zanat kako bi u konačnici preuzela tetkinu tekstilnu radnju u Zagrebu. Jedna od dvije majčine sestre radila je za veliku češku firmu i kao Olga govorila je tri jezika i bila je obrazovana. Vlasnici fabrike rublja poslali su je u Zagreb kako bi vodila njihovu radnju – podružnicu. Zbog braka se vratila u Prag, ali je uvidjela sjajnu priliku za Marijaninu egzistenciju u Zagrebu. Ani u svojoj ostavštini (zapisanoj ili snimljenoj) tetku ne imenuje posebno, ali ističe da upravo njoj trebaju zahvaliti na materijalnoj opskrbi ona, sestra i majka.

Starija kćerka Spitzerovih, dok je boravila na zanatu u Parizu, bila je nesretna, jer su je ispisali iz škole. Po cio dan bi radila, a onda bi navečer išla na Sorbonu da uči francuski jezik koji je pomalo znala. Ani je bila mišljenja da je familija prije krajnje stanice – Zagreba, njenu stariju sestru poslala u Beč da bi na neki način nadoknadili nanesenju štetu prekidom školovanja.

Formativne godine u Aninom životu obilježile su muzika, igra i škola. Dok nije pošla u školu, nije znala kojoj religiji pripada. U to vrijeme časovi su počinjali molitvom. Kad bi trebalo reći “u ime Oca, Sina i Duha svetoga”, učitelj bi joj rekao da ne izgovara taj dio. U sinagogu je išla na poduku hebrejskog,

ali zbog rabinove grubosti u poduci, to joj nije bila draga uspomena. Običaji stanovnika tog malog grada bili su svekoliki. Sjećala se da je u vrijeme božićnih praznika njihov dom posjećivao Sveti Nikola koji je sa sobom vodio đavole. Djecu bi đavoli pitali jesu li bila dobra, a ako nisu bila poslušna, dobijala bi po nogama. Mala Ani se bojala tih đavola.

U Buđejovicama je načinila prve muzičke i plesne korake – u trećoj godini života bila je vila na pozornici. Kod kuće su imali pijanino na kome je plesala na tipkanje sopstvene melodije u tročetvrtinskom taktu. Rano je pošla u dvije škole: u šestoj godini počela je s časovima klavira, a ubrzo i plesa. Brzo je i napredovala. Buđejovice su u drugoj dekadi prošlog stoljeća imale stalno pozorište i bogat koncertni život, ali bez opere i klasičnog baleta. U tom ambijentu prvi put se susrela s klasičnim baletom prvakinje praškog Narodnog pozorišta Jelizavete Nikoljske i njenog partnera Drozdovog. Njihova predstava nije ju impresionirala koliko su kasnije koncerti modernih igrača svjetskog glasa (H. Krojceberg) u Pragu.

Završila je pet razreda osnovne škole i realnu gimnaziju koju nije voljela. Za sebe je govorila da je jednostrana. Zanimala ju je umjetnost (klavir, igra, recitovanje), a u školi se dosađivala. Običavala je, kad je malo odrasla, šetati obližnjim parkovima i šumarcima, pjevati ili glasno recitovati Heinea, Schillera i Goethea. Posebno u tinejdžerskom dobu vrijeme joj je bilo ispunjeno umjetnošću – u danu je po osam sati svirala klavir, onda dva sata vježbala balet i pomalo pjevala. Imala je velike snove da postane balerina, pjevačica i glumica.

Sliku rodnog grada na ušću rijeke Malše u Vltavu, srednjovjekovnog trga i skromnog doma ponijela je u dekade koje su dolazile. Običavala je do najsitnijih detalja opisivati starinsku kuću građanski namještenu u stilu secesije. Početkom dvadesetog stoljeća kuće su imale ložeći šporet i rešo na plin. Vodu za piće donosili su s trga dok su za potrebe kućanstva upotrebljavali vodu iz vodo voda. Živjeli su skromno. Rodni grad za nju do kraja nije izgubio na mističnosti. Njen prvi dom danas je nacionalni spomenik, dakle, kuća iz 14. stoljeća je restaurirana. Upravo na tom mjestu, sitna djevojčica Ani, odlučila je pripadati porodici koja se zove muzika i pozorište. "A to je svijet za sebe", znala je često reći Ani.

Česke Budejovice

Guska u pozorištu

U dva navrata Ani je živjela u Pragu gdje je došla s majkom i sestrom 1930. godine nakon razvoda roditelja. Tada ju je, na njeno neprestano insistiranje, majka odvela kod glumca i reditelja Friedricha Holzlina⁸ koji ju je ispitivao da bi dobio predodžbu da li ona ima uopće talenta. Imala je tada šesnaest godina. Bila je premlada. Slučajno je poslije nekoliko godina našla njegovo pismo majci Olgi. U pismu ju je uvjeravao da je uzaludna njena nakana da kćerku odvрати od odluke da se posveti teatru ako je opsjednuta pozorišnim đavolom. "Pošto sam izgleda zaista bila opsjednuta đavolom, radila sam s Hozllinom, a kasnije s Podlesakom, također poznatim glumcem", zapisala je u privatnoj neobjavljenoj zabilješci Ani Radošević dosta decenija kasnije.

U Buđejovice su se vratile 1931. godine. Sljedeće godine njena je sestra prešla u Zagreb i preuzela radnju steznika i rublja "Feder i Piesen". Često je dolazila u ČSR, a i Ani je išla kod nje. Čak su dva puta uspjele otići i na more – jednom na Rab, a drugi put u Bašku na Krku. Bilo im je lijepo. Svaku večer išle su na ples. Majka je tada sama bila u Buđejovicama. Pošto je njihov stan izdala jednom krojačkom salonu, stanovala je kao podstanarka u blizini glavnog trga. "Jednom, kad sam došla iz Praga u Buđejovice, našla sam je, za vrijeme popodnevnog odmora u radnji... Tu se odmarala... Nije joj bilo lako pri duši... Meni također",⁹ zapisala je Ani dosta decenija kasnije. Njih tri, međusobno bliske i vezane, patile su razdvojene na trima adresama.

Ani je 1933. počela studirati glumu u privatnoj školi kod čuvene Marte Aubrehtove¹⁰ u Pragu. Posjećivala je i teatre među kojima je mnogo bilo eksperimentalnih koji su zastupali sintetičko viđenje scenske umjetnosti, a prodirala je i tamo Labanova škola koja će kasnije biti jedna od prekretnica u njenoj karijeri. Emil F. Burian bio je čovjek koji je obilježio njenu mladost. Bio je sin velikog pjevača, muzički vrlo obrazovan, ali je donio u umjetnost nešto sasvim novo. Imao je mali teatar s drvenim stolicama. Tu je gledala prvi put Brehtovu *Operu za tri groša*. Gledala ju je tokom dekada još mnogo puta, ali joj je samo ta izvedba ostala živa pred očima.¹¹

⁸ F. Hollzlin – režiser, glumac, Nijemac na češkoj teritoriji (kao i Kafka), tu je živio, ali pisao je na njemačkom jeziku, jer su postojala i njemačka pozorišta.

⁹ Zabilješka o danima u Pragu dio je Anine ostavštine koju je sačuvala njena pokćerka Rea Živković.

¹⁰ Marta Aubrehtova bila je plesačica i koreografkinja. U intervjuu u *Orchestra* Ani Radošević spomenula je nekoliko glumaca kojima je ona bila pedagoginja, ali najpoznatije od navedenih imena bilo je ime Lide Baarove. Nisu školu pohađale istovremeno. Baarova je bila izuzetno poznata filmska glumica koja je tokom Drugog svjetskog rata zaradila ime "vražja ljubavnica" – J. Goebbelsa. Nakon rata živjela je u Salzburgu.

¹¹ "Muzika – zakon operne režije", razgovor sa Ani Radošević iz 1998. objavljen u knjizi *Estetika operne režije*, I tom, Radislav Lazić, (2000: 139).

Umjetničko ime u Pragu bilo joj je Ani Lorova

U međuvremenu razvio se i njen lirski sopran pa je, pored igre, klasičnog baleta, stepa i akrobatike, pohađala i časove pjevanja da bi mogla preuzeti uloge u drami, opereti ili u mjuziklu. Diplomirala je s odličnom ocjenom¹² što joj je davalo pravo da nastupa u svim pozorištima srednje Evrope na češkom i njemačkom govornom području, Njemačkoj, Austriji i Švicarskoj. To joj je osiguralo da se učlani u Savez pozorišnih umjetnika Čehoslovačke. Njena familija nadala se da ona neće položiti državni ispit, jer je konkurencija bila velika. Malo je kandidata na tom ispitu prošlo, jer je bilo dosta nezaposlenih glumaca. Mnogi njeni prijatelji su izlazili i po osam puta padali su na tom ispitu bez kojeg se nije moglo raditi u teatru, ali ni u privatnim trupama. "Polagala jesam, ali rezultat još nisam znala. Sledećeg jutra, teta Mila i mama

¹² Na ispitu je imala monolog na bunaru iz drame *Potopljeno zvono/ Versunkene Glocke* od Gerharta Hauptmanna, lik Rautendelein (to je pola vila, pola djevojčica koja igra sa svim što je okružuje – sa sunčevim zracima, s pčelama, s vjetrom – ali je bila potpuno bez srca; voli je jedan šumar, ali ona ne zna i ne razumije šta je ljubav. Druga ispitna tema bila je telefonski razgovor iz komedije *Siromašna kao crkveni miš/ Arm wie eine Kirchenmaus*. Treći ispitni zadatak bila je Daisy Parker iz operete *Ples u Savoyu* gdje je već trebalo pjevati i plesati.

čitaju novine i ja čujem, dok sam još ležala na *canapeu*, pored ostalih i moje ime. Položila sam ispit. Njihov komentar je bio: 'A šta ćemo sad?', zapisala je Ani.

Odlučila je da radi pod umjetničkim imenom Ani Lorova. U to vrijeme s majkom je već živjela u Pragu. Olga je bila likvidirala radnju i stanovala je kod svoje sestre Mile. Poslije nekih podstanarskih peripetija pridružila joj se i Ani. Iste godine, tokom mjeseca juna, cijela familija bila je na ljetovanju u Všenorima gdje su imali vilu. Ani je ostala je u Pragu, a jedna kolegica joj je rekla da dolazi teatarski agent i da traži glumce za jednu – ljetnu sezonu u Františkovim Laznima¹³. U sjećanju joj je ostalo malo, divno njemačko barokno pozorište postavljeno u jednom velikom parku. To je bio njen prvi profesionalni angažman. Glumci su stanovali blizu pozorišta, u nekim potkrovljima u divnom ambijentu. U svojoj zabilješci Ani je zapisala da je tada igrala s Gisellom Werbezik Nušićevu *Gospođu ministarku/Frau Minister Popović* i Ottom Walburg, austrijskim filmskim komičarom, koji je u Evropi visoko profesionalno kotirao. Po stasu je bio ogroman i debeo pa su zbog kontrasta izabrali nju za njegovu partnerku. Komad se zvao Čedan Bonvivan/Der keusche Lebemann. Uloga je bila ogromna, a za učenje teksta imala je svega jednu noć. Taj teatar ubrzo je doživio finansijski krah. Došlo je do neke vrste samoupravljanja starijih glumaca. Kad je to saznala Anina familija, majka je odmah došla po nju i odvela je u Všenore, gdje se rodbina bila okupila.

Jedne subote tetka Mila ju je poslala u Prag da kupi gusku. Ani je obavila kupovinu i pošla natrag prema stanici Smychov. Pošto je imala dosta vremena do polaska voza, išla je pješice iako je to dosta daleko. Idući tako prema željezničkoj stanici, vidjela je s druge strane ulice slike glumaca. Bilo je to na ulazu "Švandovog divadla"¹⁴, u to vrijeme vrlo popularnog operetnog pozorišta. Otišla je do blagajne i upitala gdje može naći sekretara. Potom je u kancelariji kazala činovnici da bi željela razgovarati s gospodinom Rosenbergom. To su joj ime kazali na blagajni. Dok su razgovarale, u prostoriju je ušao gospodin koji ju je upitao šta želi. Bio je to traženi sekretar pozorišta. Ani je odlučila slagati: "Poslala me madame Aubrechtova pošto tražite subretu." Gospodin Rosenberg se nasmijao i kazao: "Madame Aubrechtova Vas nije poslala, jer nije u Pragu, a mi imamo subretu Mary Morrovu, no ipak dođite večeras, biće tu direktor Kohout (poznati komičar op.a.) i dirigent Jankovec (ujedno i

¹³ Františkove Banje (Františkovy Lázně) banjski je gradić na granici s Njemačkom. Danas je to UNESCO gradić zajedno s banjama Karlovi Vari i Marianske Laznje. Bio njemački gradić do kraja Drugog svjetskog rata tj. pripadao je Sudetima. Prije rata malo koje češko pozorište (divadlo) ili predstava je "zalutala" tamo. Iz toga se može zaključiti da je Ani igrala na obje scene, i na njemačkoj i na češkoj. Gradić nikada nije imao veliku pozorišnu tradiciju. Igrao se zabavni repertoar za goste banja. Grad danas ima zgradu pozorišta (Pozoriste Božene Njemcove), ali nema stalan ansambl.

¹⁴ Švandovo divadlo na Smíchově bilo je jedno od vodećih pozorišta između dva svjetska rata. Za razliku od dvije vodeće scene, Narodno i Vinogradsko pozorište, igralo je lakši i popularniji repertoar. Do danas radi, ali ne postavljaju operete kao između dvaju svjetskih ratova. Na repertoarima su im samo drame.

kompozitor operete *Ne zaboravi* op.a.)” Operete inače nisu bile cijenjen žanr zato što je pored dobrih ostvarenja bilo i izuzetno mnogo loših. To je bio razlog da su se smatrale kičem.¹⁵

Ani je otišla s guskom u praški stan. Navečer se vratila u pozorište i dalje s guskom u torbi. Prisustvovao je samo direktor, a nju to nije omelo. Sjela je za klavir i sama se pratila. Zadovoljan glumom i pjevanjem, direktor ju je upitao da li može i plesati. Pokazala mu je i to pa je i plesom bio zadovoljan. Dobila je rolu uz napomenu da u srijedu igra i da iste večeri ostane na predstavi – da se s njom upozna. Na to nije mogla pristati, jer u Všnorama nije bilo telefona da se javi porodici. A bila je tu i tetkina guska! Samo je mami rekla šta se zbilo i molila je da sutradan pođe s njom u Prag. Majka nije bila oduševljena tim “Švandovim divadlom”, ali je ipak krenula s njom. Ani je cio dan imala muzičku probu i probu teksta kao i mizanscen, a u srijedu je već bila na sceni. Bilo je sasvim dobro pa je tu igrala sljedećih nekoliko mjeseci.

Dvadesetih godina prošlog stoljeća u Pragu je postojalo nekoliko pozorišta koja su izvodila operete. Ani je uz pomoć familijarnih veza prešla onda u “Veliku operetu”¹⁶, vodeću operetsku kuću, gdje je igrala u Benešovoj *Fakinki* (tako se zvala u hrvatskom prijevodu kada je igrala u Zagrebu), a istovremeno i u “Teataru Akropolis”. Dnevno je nekad igrala po nekoliko predstava pa je nerijetko našminkana scenskom šminkom trčala na drugi posao.

Jednog dana šetala je s mamom i razgovarale su o situaciji u kojoj su se našle. Ani je kazala majci: “Mama, imaš samo nas dvije. Ja sam sada tu, a Bog zna gdje ću biti iduće sezone. Možda je bolje da budeš s Mickom koja je stalno na istom mjestu.” Naravno, to je bio Zagreb, inostranstvo, i Balkan. Majka Olga je strepila od toga. Jezik joj je bio nepoznat. Našle su se pred velikom odlukom. Već vidno narušenog zdravlja Olga je u decembru 1935. godine preselila u Zagreb.

Prije toga, još u oktobru, Ani je u Jugoslovenskoj ambasadi, radi ovjere popisa stvari – kućanstva, koje se seli u Zagreb. Tu, u ambasadi, upoznala je Natana Rajsa, studenta hemije iz Sarajeva, koji je došao prijaviti svoj boravak u Čehoslovačkoj. Bio je to presudan trenutak u njihovom životu.

Zapisala je Ani decenijama kasnije: “Mislila sam ovaj i niko drugi u životu. Totalno drugačiji od svih – niti iz pozorišta niti blond kose, upravo ta crna mi se kosa dopadala.” Od svog izabranika nije odustajala uprkos velikom negodovanju sredine.

¹⁵ “Čak ni muzički stručnjaci nemaju predstavu koliko je mnogo toga potrebno da bi opereta bila na visini: izgled, scenski šarm, glas, igra, gluma, eventualno i sviranje na raznim instrumentima. U odličnim operetama od kojih su neke bile u operском stilu (Franc Lehar je smatran za sljedbenika Pućinija), nisu se ustručavali učestvovati slavni operски umjetnici”, kazala je Ani Radošević u razgovoru sa Nadeždom Mosusovom objavljenom u *Orchestra*.

¹⁶ Velika opereta bila je pozorište s operetskim repertoarom koje je djelovalo u praškoj Ulici Dlouha (u Sali današnjeg Pozorišta u Dlouhoj) od 1929. do 1944. godine, a u kasnijim godinama postojanja i u iznajmljenom Varieteu u Karlínu.

Rođenje ljubavi

Poslije osnovne škole i realne gimnazije Sarajlija Natan Rajs (kasnije, 1942. godine promijenit će ime u Nenad Radošević) studirao je hemiju i hemijsku tehnologiju u Pragu od 1931. do 1936. godine. Njegovi roditelji su se upoznali u Sarajevu gdje su emigrirali iz Galicije¹⁷ koncem devetnaestog stoljeća i potom osnovali porodicu. Kada je stigao u Prag, na željezničkoj stanici dočeka ga je drugi Sarajlija, Emerik Blum,¹⁸ s kojim je ranije dogovorio da će stanovati zajedno što je u prvo vrijeme i bilo tako. Blum ga je povezo s poznanicima koji su pomogli da se Natan upiše na studij hemije. Dosta je bučan bio studentski život u pansionu gdje su stanovali pa je, da bi neometano mogao učiti, odlučio pronaći drugi smještaj. Blum je odlučio ostati u pansionu. Natan se nije uključivao u politička i druga svrstavanja među studentima iako su jugoslovenski studenti bili politički vrlo involvirani u dešavanja. Tokom boravka u Pragu, i pored zahtjevnih studija, stizao je da ode u operu, na koncerte i druge pozorišne priredbe.

Gledao je sve predstave Voskovca i Vericha i veći dio programa E. F. Buriana. Još u Sarajevu dogovorio je da za dnevnik *Jugoslovenski list* šalje tekstove o dešavanjima u Pragu. Od redakcije je dobio novinarsku legitimaciju da lakše dolazi do ulaznica. Poslao je nekoliko tekstova u rodni grad, a neki od njih su i objavljeni. Zbog obaveza na fakultetu, koje je ozbiljno shvatao, Natan je odustao od novinarstva, ali je i dalje koristio novinarsku iskaznicu kao prečicu za ulaz u pozorišta, operu i koncerte.

Prag je u to vrijeme bio evropski kulturni centar i obilovao je mnogim kulturnim manifestacijama i događajima. Nije u svijetu bilo nekog značajnijeg svjetskog kulturnog događaja da je mimoišao "zlatni grad". Nastupali su najeminentniji svjetski umjetnici tog vremena. Bila je to sredina koja je mladima pružala priliku da se usavrše i prošire vidike. Među studentima u Pragu tada je bilo mnogo podjela i bila je vrlo izražena borba između konzervativaca-nacionalista, reakcionara i napredne demokratske omladine. Hitler je na vlast došao 1933. godine. Natan je zapisao da se to brzo počelo osjećati na fakultetu koji je pohađao: "Moje kolege, sudetski Nijemci, politički su bili toliko inficirani, da su osnovne postavke nacionalsocijalizma iznosili kao svoja gledišta."

¹⁷ U rukopisu *Moja porodica* iz 1995. Nenad Radošević navodi da su stvarani novi društveni sistemi u haosu režija velikih sila i orkestriranih migracija na novostečene teritorije. U tim okolnostima njegov otac Simon Rajs emigrirao je iz Galicije s mnogim drugim Jevrejima nakon Berlinskog kongresa 1878. godine: "To je bila specijalna politika tadašnjih vlasti, koja baš i nije imala veliki oslonac okupirane zemlje. Računali su na lojalnost novopridošlih elemenata, kojima je garantovana građanska sigurnost i prosperitet, za razliku od prilika u Poljskoj, gdje su od istih vlasti bili izloženi pogromima i progonima."

¹⁸ Blum je bio inženjer elektrotehnike koji će kasnije sa suprugom Matusjom, pijanistkinjom, te Ani i Natanom biti dio grupe Collegium Artisticum. To je bio samo početak velike karijere ovog genijalca.

Prvi maj 1933. godine bio je posebno indikativan za vrijeme koje dolazi.¹⁹ Gradom su defilirale razne grupe sa zastavama, parolama i muzikom. Paradirale su i profašistički orijentirane grupe u crnim uniformama kao te grupe sa sudetskog (njemačkog) univerziteta. Naglašen je bio i njemački kulturni život – imali su svoje kulturne ustanove operu, teatar, kao i univerzitet i dom. Za studente pristigle iz Jugoslavije to je bilo začuđujuće kako paradiraju jedni pored drugih i kako, uprkos svim različitostima, ne dolazi do sukoba²⁰.

Među praškim studentima, napredno i demokratski opredijeljenim, 1935. i 1936. godine lobiralo se za odlazak u borbe u Španiju. Pri odabiru studenata vodilo se računa da neki, koji su bili na završnim godinama, ostanu, ali da onima koji nemaju pasoš daju svoj dokument. Natana je sve to mimoilazilo. U njegovim zabilježanim sjećanjima ova dešavanja nije spominjao.

Kako to biva obično, upoznao se s Ani slučajno 10. oktobra 1935. godine. Ona je došla u Jugoslovensku ambasadu kako bi ovjerila spisak domaćinstva, jer je njena majka selila za Zagreb. Baš taj dan naišao je i Natan, koji se jednom godišnje u Ambasadi registrirao. Bio je na završnoj godini. Pri izlasku razmijenili su poneku riječ i on ju je otpratio do stana. Tada su zakazali ponovno viđenje, ali na taj sastanak nije došao, jer je imao drugih obaveza. Sreli su se par sedmica docnije kada je Ani mijenjala tramvaj na putu na časove pjevanja. Natan grešku nije ponovio pa su od tada drugovali šezdeset i šest godina. Sastajali su se uglavnom u studentskim kafanama. Grijanje u unajmljenim sobama bilo je skupo pa su najčešće učili tako. Rijetko su ložili pećice u sobama. Običavali su sjediti za susjednim stolovima pedesetak minuta da bi uživali u međusobnom društvu u petnaestominutnim pauzama. Svako se u međuvremeno bavio vlastitom naobrazbom. Kada je Marta Aubrehtova, Anina profesorica baleta, čula da se njena učenica upoznala i zaljubila u jednog Sarajliju, rekla joj je: “On će da te ubije.” Upravo tako je rekla: “On će da te ubije, pa tamo su ubili Ferdinanda!” Profesorica Marta bila je uvjerena da u Sarajevu žive totalni divljaci.²¹ Ani joj je odgovorila da on na nju tako ne djeluje, kao divljak. Jedanput bila je s Natanom i sreli su Aubrehtovu kojoj je rekla da je to taj njen poznanik iz Sarajeva, a profesorica je samo iskolačila oči i rekla: “Doviđenja!”

Nekoliko dana prije nego što je Natan diplomirao 1936. godine, Ani je trajno prešla u Zagreb sticajem porodičnih okolnosti zbog majke i sestre.

¹⁹ Podaci iz videodokumenta – svjedočanstva Oskar Danon, *USC Shoah Foundation's*, Beograd, 1998. Kompozitor Oskar Danon, također praški student, sjećao se 1. maja 1933. raznih paradiranja Pragom. U Sarajevu će s porodicom Rajs biti dio grupe Collegium Artisticum.

²⁰ Danon se sjećao kada bi došlo do tuča među Česima različitih političkih orijentacija, u tuče bi se uključili Jugosloveni dok su se nerijetko oni, što su kavgu započeli, povukli se. Često su upravo zbog tuča, koje ih se nisu ticale, bili legitimisani, a neki čak dobili i izgon iz Čehoslovačke. Ibid.

²¹ Navod je iz videodokumenta - svjedočanstva Ani Radošević, *USC Shoah Foundation's*, Beograd, 1998. godine.

Njena majka Olga, koja je od ranije bila narušenog zdravlja, imala je u maju jedan pa u junu drugi teži moždani udar. Ani je zato odlučila pridružiti se majci i sestri u Zagreb. Natan se vratio u Sarajevo, a 1937.²² otišao je u vojsku. Prošao je i školu rezervnih oficira. Potom je iste godine imao priliku otići u Novi Sad. No, zbog opće situacije odlučio je sačekati zaplet. U Sarajevo su tada dolazili emigranti iz Austrije, Njemačke i Češke, bilo je antisemitizma i vijesti i razgovora o Hitleru. Svašta su slušali, ali mislili su da će ih zaobići na neki način. Jovan Kršić, ugledni sarajevski profesor, u časopisu *Pregled* pisao je tada da direktnom propagandom Goebbelsova centrala “mirno priprema teren za nasilne izmjene u Srednjoj Evropi”.²³

Ani u šetnji s majkom Olgom 1936.

²² Podaci iz videodokumenta – svjedočanstva Nenada Radoševića Reiss, *USC Shoah Foundation's*, Beograd, 1998. godine.

²³ Jovan Kršić u tekstu *Problem Srednje Evrope ili Nemačka protiv Čehoslovačke* (*Pregled*, novembar 1937.) piše: “Nemački računici sa Čehoslovačkom nisu samo računici bez krčmara, nego i sasvim krivi računici, koji pokazuju da nacionalizam ipak nije vešt u računici.” U istom časopisu objavljen je i pregled važnih događaja u umjetnosti i navodi se pariška izložba gdje je u španskom paviljonu pokazana friško urađena Picassova *Guernica* i cio niz radova koji svjedoči o stradanju španskog naroda.

DRUGI DIO

**Dolazak na Balkan:
selidba, smrt, brak, avangarda i antifašizam**

Zagrebačka vrata u Jugoslaviju

Nakon što je dobila vijest da je majka imala u maju prvi lakši i onda u junu drugi teži moždani udar, Ani je završila ljetnu sezonu igranja na praškim scenama. Zbog novonastalih okolnosti odlučila se trajno preseliti u Zagreb. Konačno su Ani, njena sestra i njihova majka bile zajedno. Marijana je vodila trgovinu dok je majka bila zarobljena u bolesničkoj postelji, a Ani se vrlo brzo uključila u zagrebačku kulturnu scenu. U Hrvatskoj između dva svjetska rata mahom vlada ekspresionizam “kada se savremena plesna umjetnost nametnula kao novi medij, i kada je hrvatska umjetnost konačno uhvatila korak s novim umjetničkim pokretima u Evropi.”²⁴

U prvo vrijeme Ani je nastavila nastupati u operetama.

S Natanom Rajsom ostala je u vezi. Dopisivali su se i čuli ponekad telefonom, a on ju je iz Sarajeva posjećivao dvomjesečno. Po povratku u Sarajevo, nakon kratkog odmora, otputovao je u Varaždin na praksu u Tekstilnoj industriji. Vojni rok služio je od oktobra 1936. do 1937. godine u Vojno-tehničkom zavodu Kragujevac. Ani ga je posjećivala i tamo. Nije znala ćirilicu i bilo je vrlo komičnih situacija zbog nerazumijevanja.

U Zagrebu je nastupala, kao i u Pragu, pod imenom Ani Lorova. Tokom karijere nikada nije bila odbijena na audicijama. Tako je bilo i u Zagrebu gdje je odmah po dolasku otišla na audiciju Hrvatskog narodnog kazališta. U to vrijeme direktor Opere bio je poznati dirigent Krešimir Baranović²⁵ koji ju je angažovao u opereti *Viktoriji i njenom husaru*²⁶ Paula Abrahama.

Poslije dva mjeseca zaigrala je na zagrebačkoj sceni. Doslovno je upala u predstavu u kojoj nije znala radnju. U jednom trenutku stala je s kraja pozornice i zamolila jednog kolegu da joj objasni odnose likova na sceni. Ani nije znala ništa o drugim ulogama – ko je kome šta na sceni. Pjevački, uloga je bila zahtjevna, a u njoj se mnogo i plesalo. Iako se spremala za ulogu, jedva je znala jezik. Najteže joj bilo da izgovori rečenicu: “Recite mi to jezgrovito!” Mučila se izgovarajući riječ *jezgrovito*, ali ju je onda zapamtila do kraja života. Reakcije i kritike bile su odlične i prilično je dobro odjeknulo. Naročito se u njima isticalo da je nakon dva mjeseca ova Čehinja govorila hrvatski.²⁷ Brzo je

²⁴ “Tri osobna primjera na temu: živa slika”, Maja Đurinović, *Kazalište* 59/60 2014.

²⁵ S ovim velikim dirigentom srest će se poslije Drugog svjetskog rata u Beogradu u Narodnom pozorištu, a reditelj operete u kojoj je bila angažovana bio je Bojan Stupica s kojim će se isto sresti na pripremama za otvaranje Jugoslovenskog dramskog pozorišta.

²⁶ Opereta je premijerno izvedena u Budimpešti 1930. godine i poslije nekoliko puta ekranizirana je u Zapadnoj Njemačkoj. Naslovna uloga pripala je grofici čiji je suprug oficir u austrougarskoj vojsci nestao za vrijeme Prvog svjetskog rata, a ona se potom udala za američkog diplomatu i otišla u Tokio.

²⁷ Đurinović je, u tekstu objavljenom u *Kazalištu*, pisala o plesnoj fotografiji autora Toše Dabca. Privukle su je žive fotografije na izložbi spomenutog autora, a onda, koristeći se njima, pričala je priču o ženskoj emancipaciji u Zagrebu tridesetih godina prošlog stoljeća. Tragom triju žena na zasebnim fotografijama

dobila i druge ponude. Baranović je želio da ona i dalje igra pa joj je ponudio ulogu u drugoj opereti. Trebalo je da se skine u kombinezon što je nenaviknuta odbila, jer joj je to bilo neprihvatljivo.

Generalno, kulturni obrasci u jugoslovenskim gradovima znatno su se razlikovali od života na koji je ova Čehinja u domovini navikla. Sam Zagreb za Ani je bio lijep i voljela je tu njegovu vanjštinu, ali nije razumjela način života stanovnika koji je bio provincijalan u odnosu na Prag.²⁸ Bio je to zapravo njen prvi susret s Balkanom, tj. sa životom u Kraljevini SHS gdje je 80% radnog sposobnog stanovništva živjelo od poljoprivrede dok je ona imala privilegiju živjeti u zlatnom dobu češke historije.²⁹

Paralelno s navedenim angažmanom, Ani je pjevala i stepovala u radijskom studiju. Uzimala je časove pjevanja kod glasovite i afirmisane gospođe Kostrenčić.³⁰ Smjernicu za daljnje usavršavanje u modernom baletu dobila je 1937. godine od Getrude Kraus, jedne vrlo poznate bečke igračice i pedagoginje. Preporučila joj je da se upiše u Školu modernog plesa Ane Maletić. Poznata Austrijanka upravo tu školu smatrala je najozbiljnijom u hrvatskoj prijestolnici, jer se tu učio ples po modernoj metodi Rudolfa von Labana³¹.

Ani se, pored angažmana u školi, pojavljivala i na koncertima modernih igara stepujući s partnerom Rodom Riflerom koji je imao školu u Zagrebu, a prije toga je nastupao u pariškoj Olimpiji s Mistinguetteom. Pjevala je na radiju šlagera iz američkih filmova. U jednom trenutku morala se odreći svih nastupa kako bi se potpuno posvetila Ausbildungkursu u studiju Ane Maletić. Dosta kasnije svoju posvećenost modernom baletu Ani je objašnjavala riječima: "Trebalo je iz operetskog igranja preći u izražajnu igru (Ausdruckstanz), u njemački ekspresionistički stil, obučiti se metodici. Gospođa Maletić je bila sjajan pedagog, ali je pozivala i druge nastavnike."³²

---

istog autora krenula je u potragu za pričom o povijesti hrvatskog plesa. Na jednoj seriji fotografija našla je i Ani Radošević o kojoj ništa potom nije mogla pronaći u arhivu Škole modernog plesa Ane Maletić. Možda i nije ništa našla, jer je tražila pod pogrešnim imenom. Posvojena kćerka Ani Radošević, Rea Živković, u razgovorima s autoricom 2019. i 2021. godine kazala je da su Ana i Ani ostale u kontaktu tokom života, a prijateljstvo se nastavilo i s kćerkom njene pedagoginje, Verom Maletić.

²⁸ Iz videozapisa – svjedočanstvo Ani Radošević, *USC Shoah Foundation's*, Beograd, 1998. godine.

²⁹ "Porazna je bila i profesionalna struktura zaposlenih u kojoj je prema popisu iz 1921. godine, 80,4% radno sposobnog stanovništva (4.848.438 ljudi) bilo zaposleno u poljoprivredi. Slične rezultate iskazao je i popis stanovništva iz 1931. godine..." Ovaj podatak preuzet je iz knjige Ljubomira Dimić *Kulturna politika u kraljevini Jugoslaviji 1918–1941, Prvi deo, Društvo i država*, str. 80–81.

³⁰ Poznata zagrebačka operna pjevačica koja se nakon udaje opredijelila za pedagogiju i svrstava se među najbolje pedagoge u povijesti vokalne umjetnosti u Hrvatskoj.

³¹ Ana Maletić bila učenica je Rudolfa von Labana koji je stvorio novo plesno pismo *kinetografiju* ili *labanotaciju*. Ovaj mađarski plesač, koreograf i pedagog djelovao je u Austriji, Njemačkoj i Engleskoj.

Zanimljivo je da je Laban formativne godine proveo u Bosni i Hercegovini. Naime, otac mu je bio visokorangiran u vojsci Austro-Ugarske Monarhije, stoga je u mladosti dio vremena provodio u Sarajevu i Mostaru, ali i u dvorskim krugovima u Beču i Bratislavi.

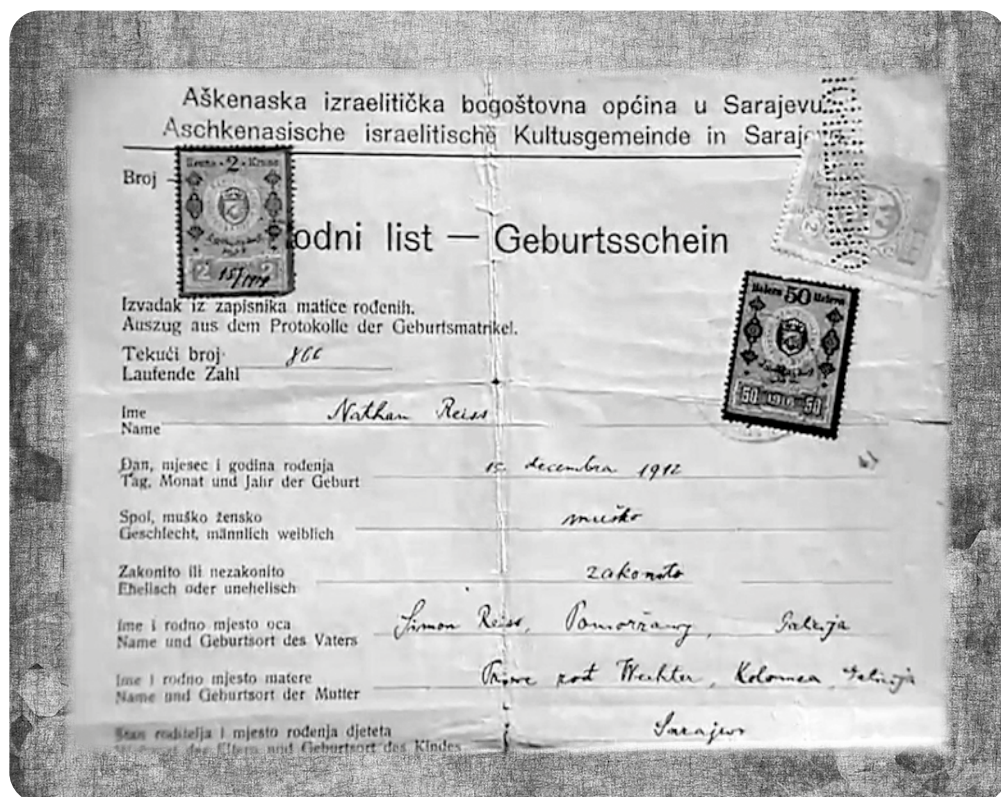
³² Iz razgovora Ani Radošević s Nadeždom Mosusovom u *Orchestra plus*.

Zagovornici klasičnog baleta tada tzv. modernu igru smatrali su diletantizmom, a ovi, kojima je moderna igra bila prvi izbor, gledali su na klasični kao nešto prevaziđeno. U tom uskogrudnom uglu gledanja Zagreb nije bio iznimka u odnosu na druge dijelove Evrope. Ani će se dosta kasnije uvjeriti da je to bilo suprotno onom što se dešavalo na američkim pozornicama. Smatrala je da je upravo to bio razlog brzog progressa američkog baleta, jer se s druge strane okeana nije podlijegalo predrasudama.³³

Zagrebački dani Ane i njene sestre u te dvije godine bili su obilježeni majčinom bolešću koja je bila skoro nepokretna prvo zbog posljedica moždanog udara, a onda zbog raka kostiju. Gdje god su se kretale, šta god da su radile, majka im je bila u mislima. Dok je još pohađala školu, Ani se trzala na svaki zvuk telefona misleći da se nešto njenoj majci dogodilo.

Natan je položio oficirski ispit u junu 1937. godine, a iduće godine bio je na dvomjesečnoj vježbi kao narednik đak u Zagrebu.³⁴

Rodni list Natana Rajsa/Reissa u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije

³³ “U to sam se uverila i prilikom mog boravka u SAD. U evropskim i svetskim razmerama možemo sagledati i Jiržija Kilijana koji je u Pragu na AMU završio klasičnu baletsku školu, ali se na sam vrh svetske koreografije popeo odbacujući stroge zakone klasičnog baleta. Stvorio je sopstveni stil u sredini u kojoj mu je ta sloboda bila omogućena.” Ibid.

³⁴ Podaci iz rukopisa Nenada Radoševića u to vrijeme Natana Rajsa.

Olga je umrla u martu 1938. godine. Njene dvije kćeri ostale su same u tuđoj zemlji. Ani, koja je dotad bila izuzetno vesele naravi, izgubila je prvi dio veselosti. Poslije majčine smrti sastala se u Banjoj Luci s Natanom. Sreli su se na pola puta. Bila je u crnini. Stanovali su nekoliko dana u hotelu Bosna. Natan tu bio poslom. Inače je u Sarajevu radio u Bojadisaoni. Uređaji su u firmi Rajsovih modernizirani. Povećan je obim posla. Radnje su imali već u cijeloj Bosni, a u samom Sarajevu na više mjesta.

Njemački fašizam, koji se Evropom širio poput infekcije, bio je sve agresivniji i situacija je bila sve teža. Najprije su pali sudetski krajevi u Čehoslovačkoj Republici, a onda Austrija. Opasnost se približila i Jugoslaviji.

Ani u Zagrebu nije bilo lako. Imala je poteškoća. U oktobru je, kao strankinja jevrejskog porijekla, trebala napustiti Jugoslaviju za osam dana. Njena prijateljica Marliza Scholmeier kontaktirala je Natana u Sarajevo telefonom i kazala mu šta se događa. Uz saglasnost roditelja brzo je otputovao u Zagreb i vjenčali su se da se ne bi morala vratiti u tada već ugroženu Čehoslovačku. Pratio ga je i otac, a Marijana je priredila svečanu večeru uoči vjenčanja na kojoj je čak bilo i šampanjca. Skromno, u kapelici općine, vjenčao ih je nadrabin Schwarz. Činom vjenčanja Ani je dobila pasoš. Okolnosti su uvjetovale njihovo vjenčanje, ali njihova prva zajednička sarajevska fotografija, napravljena odmah po dolasku, svjedoči sreću na licu supružnika.

Mladi bračni par Rajs netom nakon vjenčanja u šetnji Sarajevom

Diploma gospođe Rajs

Čudesnim numerološkim plesom 10. oktobar imao je posebno mjesto i simboliku u životima Ani i Natana – na taj datum upoznali su se u Pragu, a onda tri godine kasnije, nakon vjenčanja, krenuli su iz Zagreba u zajednički život u Sarajevo. Na stanici su ih dočekali Natanov brat arhitekta Isidor i njegova supruga Keta, Čehinja s diplomom filozofije Karlovog univerziteta u Pragu. Stariji brat Rajs nije bio praški već zagrebački student, a 1931. godine čehoslovačku prijestolnicu posjetio je da bi “osvježio znanja” iako je u rodnom gradu već imao uspješan biro. Tako je na preporuku upoznao buduću suprugu koja je, kao i njena mlađa jetrva, upozoravana da će je u Sarajevu ubiti, jer tamo su ubili i prijestolonasljednika.

Dva brata i dvije snahe Čehinje prevezli su se u roditeljsku kuću koja se nalazila preko puta Narodnog pozorišta i Pošte s druge strane Miljacke. Slučaj je htio da se porodični dom Rajsovih nalazio u Masarikovoj ulici na broju 4.³⁵ Dobila je ime upravo po Ketinom i Aninom vječnom “prezidentu” Masaryku.³⁶

Masarikova ulica broj 4 u Sarajevu prije Drugog svjetskog rata (današnja Čobanija)

³⁵ “Današnje ime ulica je dobila 1921. u spomen na čuvenog češkog filozofa, sociologa i državnika Tomáša Masarika (1850–1937), koji je i za naše nacionalno oslobođenje zaslužan po tome što je demaskirao podlosti austrijske i mađarske politike prema Slavenima u Austriji i Srbiji prilikom procesa protiv H. Friedjunga u Beču decembra 1909, a neposredno prije toga i kritikovao zagrebački veleizdajnički proces, vođen u martu i aprilu iste, 1909, o čemu je napisao i posebnu brošuru ‘Takozvani veleizdajnički proces u Zagrebu’. Za vrijeme okupacije 1941 – 1945. ulica se zvala starim imenom Čobanija.” *Ulice i trgovi Sarajeva*, Alija Bejtić, (197:359).

Masarikovih ulice ima i danas u mnogim gradovima sa teritorije bivše Jugoslavije. Zanimljiv podatak je da prvi čehoslovački predsjednik ima ulicu i u Meksiko Cityju. U Sarajevu u posljednje dvije dekade ulica je opet reimenovana u Čobaniju.

³⁶ U rukopisu Nenada Radoševića navodi se zanimljivost da je Ketin najstariji brat Ernest bio urednik uglednog dnevnika *Prager tablatta* koji je objavio knjige o Masaryku i Smetani, ali i da je u Pragu ukopan pored Kafke. U porodici Radoševića i Živkovića uvijek se vijećalo da li se Keta znala s Kafkom. Nije preživio niko ko bi mogao to da im potvrdi, ali su se znalo da su se kretali u Pragu u istim krugovima.

ŠKOLA PLESNE UMJETNOSTI
ANA MALETIĆ

osnovana g. 1928, odobrena od Ministarstva Prosvjete u Beogradu, Otsjek za umjetnost i književnost (P. br. 11 395 26 III 1930)

SVJEDODŽBA

ANA RADOŠEVIĆ - RAJS

rodjena 4. septembra 1916 u Českim Budjevicama svršena učenica
nastavničkog odsjeka ove škole, položila je završni ispit od 15. do 17. maja 1939
godine, pred komisijom određenom od Umjetničkog odjeljenja Ministarstva
Prosvjete u Beogradu

Ispit je obuhvatio predmete: umjetnički ples, ritmiku i tjelesnu tehniku kao glavne
i osnovne muzike, osnovne pedagogike sa psihologijom, osnovne anatomija, osnovne povjesti,
umjetnosti i povjesti plesa i njemački jezik kao pomoćne predmete.

Kandidat je položio ispit sa ocjenom VRLO DOBAR
(J E D N O G L A S N O)

odlikujući se u praktičnom pedagoškom radu sa učenicama škole
RADMILE CAJIĆ iz Beograda.

Napomena: U nastavnički odsjek primljena je na osnovu svjedodžbe
o položenom ispitu iz glume (pred ispitnom komisijom u Pragu),
što joj je uračunato kao potpuna srednjoškolska sprema.

U Beogradu, 20. V. 1939.

Članovi komisije
Dr. V. VITEZICA s.r.
za njemački jezik
MAGA MAGAZINović s.r.
za ritmiku i povijest plesa
ANA MALETIĆ s.r.
za gimnastiku i umjet. ples
JOVAN BANDUR s.r.
za muziku
Prof. Dr. ILIJA ĐURIĆ s.r.
za anatomiju
Dr. M. VANLIĆ s.r.
za pedagogiju

Predsjednik komisije
Dr. VINKO VITEZICA s.r.
Šef Odsjeka za umjetnost
i književnost

Ravnatelj škole
ANA MALETIĆ
s.r.

M.P.

DUPLIKAT SE IZDAJE ANI RADOŠEVIĆ NA LIČNI
ZAHTEJ RADI REGULISANJA SLUŽBENIH ODNOSA.

ANA MALETIĆ
ZAGREB
Mesnička ulica 7.

Diploma Ani Rajs

Pristigla mladenka se na mah zaljubila u Sarajevo – u orijentalni ambijent i prelijepu prirodu. Taj kontakt, koji je 1938. godine ostvarila s gradom, potrajao je do kraja njenog života. To nešto neuhvatljivo, a zarazno, naročito tih decenija, imalo je sličan efekat na posjetioce iz centralne Evrope.³⁷

Mladi bračni par imao je rezerviranu sobu u blizini Zemaljske banke tako da su narednih desetak dana bili u njoj. Potom se Ani vratila u Zagreb da nastavi obrazovanje kod Ane Maletić koja je bila u rangu više škole. Uspješno je završila 1939. godine. Čekao ju je još jedan ispit. Sredinom ljeta polagala je državni ispit u Beogradu da bi otvorila baletsku školu u Sarajevu. Njena pedagoginja iz Zagreba bila je jedan od članova komisije u Beogradu pri Ministarstvu prosvete Kraljevine SHS. Ispit je trajao nekoliko dana i bio je težak pa ga je trebalo polagati pred strogim i zahtjevnim članovima. Ani je polagala pred: Jovanom Bandurom, kompozitorom i dirigentom Beogradske opere čija je uža oblast bila historija muzike i teorijski predmeti, Magom Magazinović koja se bavila historijom igre, dr. Ilijom Đuričić, potonjim predsjednikom SANU i predavačem fiziologije, dr. Vanličem, iskusnim pedagogom i pred dr. Vinkom Vitezicom, prevodiocem i književnim kritičarom. Praktično znanje pokazala je odigravši *Djevojkju sa lanenom kosom* impresioniste Debussyja, znanje klavira pokazala je izvođenjem Beethovenove *Mjesečeve sonate*, a čas baleta održala je u klasi Radmile Cajić. Oko ispita joj je pomagao profesor Bandur, jer još nije dobro znala jezik, a on je svojevremeno studirao u njenoj domovini. Smatrao je da Ani treba biti član beogradske Opere i Baleta, na čemu mu se zahvalila i kazala da se želi vratiti u Sarajevo.³⁸

Ani se dopala Magi Magazinović koja ju je uzela pod svoje i provodila dosta vremena s njom pokazujući joj grad. Vodila ju je i na Sajmište da vidi jedan festival folklornih igara. U studiju je predavala i folklor, kao i Ana Maletić u svome. Imale su puno zanimljivih razgovora i nisu ni slutile da će poslije rata zajedno raditi u Srednjoj baletskoj školi.³⁹

U Beogradu se mladi par Rajs dvoumio da li da preda papire za odlazak u Ameriku. Na putu da to učine odustali su. Natan je imao strica u Americi koji je malo drukčije sagledavao političke stvari i koji je poslao Natanu garantno pismo prvi put nakon što je završio fakultet u Pragu, a drugi put ponovno za Natana kao i za njegovu suprugu Ani poslije vjenčanja. Kolebali su se. Otišli su u Beograd i bili pred vratima konzulata, ali su ipak odlučili ostatu. Sredinom ljeta 1939. godine Ani je definitivno došla u Sarajevo.

³⁷ Ilustrativan primjer u tom kontekstu je njemački film *Fantom Durmitora*. Ekspresionizam je i u filmu našao mjesto, a jedan od glavnih postulata u toj formi bila je egzotika. Tako je Sarajevo našlo mjesto u neobičnom njemačkom filmu *Fantom Durmitora* premijerno prikazanim 1933. godine, a iste godine je i Hitler došao na vlast te je nakon tri mjeseca film zabranjen. Prema knjizi *Fantom Durmitora* Daniela Rafaelića u Kraljevini SHS od 1919. do 1941. godine snimljeno je više od trideset njemačkih filmova.

³⁸ Iz razgovora sa Ani Radošević sa Nadeždom Mosusovom u *Orchestra plus*.

³⁹ Podaci iz neobjavljenog teksta Anine pokćerke Rea Živković.

Zagrljaj orijenta i avangarde

Mladi bračni par Rajs tokom ljeta 1939. godine pronašao je lijep stan u centru grada. Sobu i sve nusprostorije ostavili su za upotrebu, a od dvije velike sobe, uklanjanjem zida, napravili su salu za novoosnovanu školu modernog baleta.

U dnevniku *Jugoslavenski list* objavljena je reklama: "Državno odobrena Škola za gimnastiku i umjetničku igru Ane Rajs otpočela je rad. Kursevi zdravstvene gimnastike za dame i djecu. Plesni studio po metodi Laban. Večernji tečajevi za činovnice. Upisi i informacije: Korošćeva ulica⁴⁰ 17/1, svaki dan od 10 do 12 i od 15 do 17 sati."

te kreacije
MA
je.
nišića
NASLJED-
TEL. 22-57

e ubili
a
DOVICA
zu fojničkom,
se na putu sa
Mušanovim i
nom Mujinim.
a došlo je iz-
pirke. I nakon
se sjetili uvre-
on Vidović, pa
noževima i
sudu.

RAŽBA
rtak, održano se jav-
u, kojima je rok isto-
ne sasluge pravovre-
tražbi pristupe.
D. SARAJEVO

eljaka

FEA FINCIA I
OVICA

šetao zagrebačkim ulicama. Po svom starom običaju po kojem je s radozljivošću zavirivao i kopao po salama svjetskih biblioteka, profesor je i tog ranog jutra, s istom rado-

Zagrebački učitelj pozvao je ga pronaći na objed i gospoda su ostali dugo u prijateljskom razgovoru, da se uz smijeh sjeti svog neobičnog susreta.

Državno odobrena
**Škola za gimnastiku
i umjetničku igru**
ANE RAJS
otpočela je rad

Kursevi zdravstvene gimnastike za dame i djecu.
Plesni studio po metodi Laban.
Večernji tečajevi za činovnice.
Upisi i informacije: Korošćeva ul. 17/I.
svaki dan od 10—12 i od 15—17 sati.

Zato što je rekao istinu osuđen na 8 dana zatvora

JER JE TO ŠKODILO »ČASTI I DOBROM IMENU« JEDNE UDATE ŽENE

Zvonimir je živio kratko vrijeme sa svojom ženom, jer je više voljela Jovana. Govorili mu ljudi da je nepoštena. Nije u prvi mah vjerovao. Počeo je najzad da sumnja. Na njegovu sreću, Jovan se jednoga dana

presudu. Da možda učini isto što i Zvonimir... No, počela je da »upada« svome mužu i Zvonimirovoj bivšoj ženi. Sudija g. Ivanšević je opomenuo i — našla se u hodniku. Prije toga je rekla:

KASPORED
NIM PROD
Majstori i šeg
je raspored nas
noj (šegrtskoj)
osnovnoj (jevre
(Cemaluša ul.)
zbog nastalih te
da sada nastava
u ponedjeljak i
razred, isto u u
i IIIb razred, t
za Ic, Iic, IIIc
Napominje s
za sve šegrite i
godina, te da
svoje šegrite u
oko tačnog i ur
smislu Zakona
svršene škole i
moćnički ispit.

NOVI BROJ
štampe je iziša
»Gajretac« sa s
Muhamed Pan
zanske praznike
vić: Na početku
Prof. Hamdija
palo sa dužnicim
mjer iz XVIII
Bujukalić: Eko
muslimana u B
ske revolucije i
Muradbegović:
drama (nastava
kija Bubić: Nau
kaendar za 194

Svakom

»D«

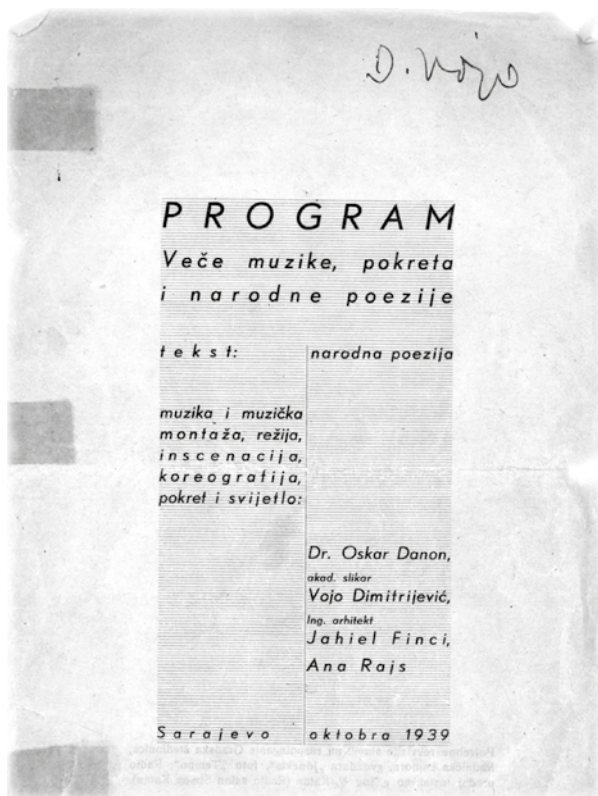
Reklama Aninog studija u Jugoslavenskom listu 1939. godine

⁴⁰ Toponimi dosta kazuju o društvu i političkim prilikama u vremenu u kojem nastaju ili se čuvaju. Korošćeva ulica, u kojoj je bila Anina škola, to ime je imala od 1919. do 1941. godine i dobila ga je po slovenačkom političaru i državniku dr Antonu Korošču koji je rođen kraj Celja 1872. godine, a umro je u Beogradu 1940. godine i koji je u momentu, kad se njegovim imenom nazvala ta ulica, bio predsjednik Narodnog vijeća Države Slovenaca, Hrvata i Srba, a poslije Drugog svjetskog rata Korošćeva ulica biva preimenovana u Ulicu Pavla Goranina. (v. Bejtić *Ulice i trgovi Sarajeva* (1973:296)). U posljednje dvije decenije ulica je ponovno preimenovana pa sada nosi naziv Prušćakova.

Porodica Rajs imala je ugodan život. Natan je radio u moderniziranoj porodičnoj firmi, a Ani je u školi imala dosta učenica što joj je pričinjavalo radost. Za one koji nisu mogli platiti, škola je bila besplatna.⁴¹ Milutin Janjušević, tadašnji direktor Sarajevskog narodnog pozorišta, ponudio joj je angažman pedagoginje u ovoj ustanovi. Odbila je, jer joj se nije dopala jedna oper-ska predstava koju je pogledala.⁴² Petkom navečer i subotom u podne išli su na familijarnu večeru. Natanovi roditelji su dobro prihvatili Ani. Lijepo se slagala i s Isidorovom suprugom. Bilo je to važnije nego inače, jer su jedna drugoj bile podrška. Obje su bile strankinje koje su se navikavale na sarajevske uslove života. Baletsku školu pohađala je i Isidorova i Ketina sedmogodišnja kćerka Rea koja je bila izuzetno živahno dijete. Ani je uživala u Sarajevu upija-

jući dodir njoj egzotične sredine. Mimo toga, vrijeme im je prolazilo u društvu umjetnika i intelektualaca koji su se vratili sa studija iz Praga, Beča, Pariza te iz Beograda i Zagreba. Osim studenata i apsolenata, uglavnom lijevo opredijeljenih, bilo je u tom društvu i uglednih profesora Sarajevske realne gimnazije. Posebno se isticalo ime Jovana Kršića.⁴³

U jesen 1939. godine Oskar Danon, dirigent i praški student, s još nekim kolegama pozvali su Ani da im se pridruži. Kazali su joj da će formirati sintetičko pozorište i pozvali su je da preuzme scenski pokret. To je prihvatila s oduševljenjem. Uz Oskara Danona bio je tu i slikar Vojo Dimitrijević te

Program Collegium Artisticuma s pratećim tekstovima o ulozi pojedinih umjetnosti u sintetičkom teatru

⁴¹ Podaci o Ani kao dobročiniteljki provlači se kroz njene geste u zapisima onih prema kojima su činjene. Svjedočanstva o sarajevskom periodu kazao je neko od društva okupljenom oko avangardne grupe Collegium Artisticum na skupu organiziranom u Sarajevu 1989. godine u povodu pola vijeka od osnivanja. Događaj je ispratila ekipa Radio Sarajeva u emisiji "Modre rijeke".

⁴² Iz razgovora objavljenoj u *Orchestra plus* 19/20a.

⁴³ Sarajevski mozaik Rajsovih i ono što se dešavalo u okviru grupe Collegium Artisticum složen je iz različitih njihovih zapisa i svjedočanstava ranije već navedenih. Dio navoda korišten je iz filma *Boje i ritmovi nemira* Saide Mustajbegović o grupi Collegium Artisticum.

arhitekta Jahiel Finči. Brzo je avangardna grupa dobila i ime Collegium Artisticum⁴⁴ i registrirali su je kao sekciju Sarajevske filharmonije u kojoj je Danon dirigovao. Bila je to rijetkost da se ženi omogući ravnopravno članstvo s muškarcima i da njeno ime bude upisano u historiju kao suosnivačice avangardne grupe. Naročito je to kuriozitet bio za Sarajevo. U gradu tada kulturne i umjetničke sadržaje imaju nacionalna kulturna društva koja imaju godišnje priredbe. Pored njih, u gradu je djelovala i Sarajevska filharmonija i Narodno pozorište koje se nerijetko repertoarom dodvoravalo publici. U gradu nije bilo visokih i viših škola mimo vjerskih. Upravo u takvom ambijentu mlada Čehinja otvorila je prvu školu modernog baleta. U radu Collegiuma, pored Ani, nije učestvovalo mnogo žena. Ističe se ime Ubavke Milanković, balerine, koja je bila i Anina učenica⁴⁵ te Mice Todorović, slikarke⁴⁶ koja je bila simpatizerka Collegiuma. Istovremeno, zanimljiv je podatak da se na repertoaru sarajevskog Narodnog pozorišta igralo dosta komada čiju je režiju potpisivala Ruskinja Lidija Mansvjetova.⁴⁷ Rajsova i Mansvjetova bile su strankinje i to je zanimljiva činjenica koja se može tumačiti kroz prizmu postkolonijalnih prilika u društvu, jer su njima time date prilike koje drugim ženama odgojenim u tom okruženju nisu date.⁴⁸

Na prvu, planovi koje su imali ljudi okupljeni oko Collegium Artisticuma s Natanom nisu imali mnogo veze. Oni su se bavili umjetnošću, ali nekima od njih ni politika nije bila strana. Vrlo brzo se uspostavilo da i nije tako: Natan je bio organizator, sekretar za finansije i inspicijent za predstave. Svaka dva mjeseca bila je neka priredba, predavanje, koncert ili izložba. U godinu i pol djelovanja grupe imali su dvije predstave – koncem 1939. i početkom 1941. godine. Policija je sve s podozrenjem gledala, a kako je on važio za solidna građanina, njegov je zadatak bio da ide u policiju tražiti dozvole.

U to vrijeme najveća sarajevska sala bila je u Sokolskom domu⁴⁹ tako da su je odabrali za priredbu koju su uprizorili na konstruktivistički svedenoj sceni.

⁴⁴ Danon je u više intervjuja ponavljao da su ime odabrali da bi što manje pažnje privlačili policiji, ali da su ih čuvari režima interno zvali *collegium komunistikum*.

⁴⁵ Njihovo prijateljstvo će se nastaviti kroz život, a Ani je za Ubavku i u zadnjim godinama života govorila s nježnošću "bela labudica".

⁴⁶ Azra Begić, historičarka umjetnosti, u književnom časopisu *Novi izraz* 2004. godine napisala je da Mica Todorović nije prihvatila Hegedušićev poziv u Zagreb da postane članom grupe Zemlja tridesetih godina prošlog stoljeća iako se družila kao ravnopravna sagovornica s okupljenima. Desetak godina kasnije bila je tako simpatizerka i Collegium Artisticuma. Azra Begić zaključuje da je Mica Todorović jednostavno bila svoja i da je imala vlastiti put.

⁴⁷ "(...) u Sarajevu je radila jednu sezonu za vrijeme Nušićeve uprave (1926/27), a docnije kao glumica i rediteljka punih šesnaest godina (1931-1946)." *Narodno pozorište Sarajevo 1921-1971*, ur. Ubavić Vlajko, Forum, Novi Sad.

⁴⁸ U vrijeme kada u Bosni i Hercegovini žene nisu mogle igrati ni najmanju ulogu, u javnosti je djelovala prva bh. novinarka, etnologinja, antropologinja, kompozitorica Milene Preindlsberger – Mrazović (1863–1927). Ona je također bila strankinja. Njena porodica doselila je iz Hrvatske, a sama Milena u Sarajevu je živjela četiri decenije.

⁴⁹ Današnja zgrada FIS-a u Mis Irbinjoj ulici u centru Sarajeva.

Šestog oktobra 1939. za prvi nastup pripremili su “Veče muzike, pokreta i narodne poezije”. Na tekstove autohtonih narodnih pjesama, uz pomoć muzike, inscenacije, koreografije, pokreta i svjetla stvorena je za sarajevske prilike neobična predstava – sintetička. Štampan je i program u kome je Oskar Danon napisao tekst o sintetičkoj sceni, Jahiel Finci o arhitekturi pozornice u sintetičkom pozorištu, Jovan Kršić o skrivenim vrijednostima narodne pjesme, Ani Rajs o plesu u sintetičkom pozorištu i plesu uopće, a Vojo Dimitrijević o učešću slikara u sintetičkom teatru.⁵⁰

umjetnost. Za to je i klasični balet bio osuđen na propast.

Preko plesača kao Delsart, Isadora Denkan, Laban, Vigman, Jos i dr. dolazimo do umjetničkog plesa u njegovoj današnjoj formi. Rudolf Laban izradio je teoriju (koreutiku, t. j. nauku koja tumači odnos tijela prema prostoru, i eukinetiku, t. j. nauku o izražaju u kretnji) i izravnao time ples s ostalim umjetnostima. Ples može da bude nezavisan i od glazbe. Labanova zasluga je i to, što je ples oslobodio od muzičke pratnje, postavljao ga samostalno, te je time ples postao umjetnost sama za sebe. Kod velikih modernih baleta glazba se komponira tek onda, kada je balet već postavljen. I ne samo to, Laban je svojom kinetografijom (plesno pismo) omogućio, da se veliki baleti sačuvaju za iduća pokoljenja. Isto tako kao što se muzičke kompozicije mogu napisati, mogu se danas i baleti kinetografijom zabilježiti. Laban još radi na tome da kinetografiju usavrši, pojednostavi i učini pristupačnijom.

Umjetnički ples je čovjeku vrlo blizak, jer se u izražajnom plesu pokretom izražavaju sve emocije. Veselje, tugu i sva druga raspoloženja često i nesvjesno izražavamo pokretom i mimikom. Pokret je prema tome najosnovnija i najelementarnija manifestacija života kod svakog bića. Ples je najstarija umjetnost, umjetnost najbliža čovjeku.

Detalj scene

Iz Programa Collegium Artisticuma 1939. godine

Priredbu su radili inspirirani Burianom koji je ponudio novo viđenje teatra kao jedinstvenog spoja muzike, pokreta, slike, riječi i filma. Uvođenje recitativnog hora – *voice benda* – kako su ga tada zvali, zapravo je bilo ponovno oživljavanje tradicije antičke Grčke tzv. *Gesamtkunstwerk* – naglašenom ravnopravnom saradnjom više umjetnosti na sceni. Burian je bio avangarda i za Prag. No, način na koji su to uradili članovi Collegiuma naišao je na oduševljenje stanovnika Sarajeva, a sale su bile dupke pune. “(...) ovo je jedan od prvih uspješnih pokušaja da se napravi u Jugoslaviji predstava na principima jedinstvenog povezivanja muzike, svjetla, slike, teksta i pokreta.”⁵¹

Kritika u novinama bila je uglavnom blagonaklona i puna hvala. Zanimljivo je da je Kršić, u književnom časopisu *Pregled*, koji je uređivao, najoštrij bio u kritici prema

⁵⁰ Program: *veče muzike, pokreta i narodne poezije*, Sarajevo, oktobar 1939, izdavač Collegium Artisticum.

⁵¹ “(...) ovo je jedan od prvih uspješnih pokušaja da se napravi u Jugoslaviji predstava na principima jedinstvenog povezivanja muzike, svjetla, slike, teksta i pokreta.” (v. Slobodanka Grbić-Softić *Osvajanja igre* (1986:175))

Ani. Napisao je: "Gđa A. Rajs, čiji je zadatak bio da tvrdoću, bol i slom majke Jugovića prikaže uglavnom pokretom ruku i glave, kao oživljena skulptura na podignutom postamentu, predstavila se kao umetnica sa neospornim talentom za pantomimska senčenja, ali bez pravog smisla za klasični stil kojim je trebalo monumentalizovati lik majke, koja je nacionalna *mater dolorosa*."⁵² Ovu kritiku će čak i pola vijeka poslije prepričavati Ani koja je željela u okviru Collegiuma postaviti neke igre i na češku muziku, ali nikako nije mogla doći do nota Smetane i Dvoržaka.

Mladi bračni par, polovinom dvanaestog mjeseca iste godine, otputovao je u Prag u posjetu njenoj porodici. Bilo je to poslije aneksije sudetskih krajeva. Dosta decenija kasnije oboje su se sjećali, ali svako na svoj način, tog putovanja. Ani je pamtila vožnju od Sarajeva preko Beča do Praga i susret s fašističkom ikonografijom, a Natanu je kroz sjećanje prolazio lijepi doček Anine porodice kao i neugodno tmurna atmosfera zbog političke situacije.

Ponijeli su sa sobom, kroz život, uspomene na vlastitu neozbiljnost i odbijanje da u potpunosti shvate strahote koje su gledali. Sjećajući se tog putovanja, Ani je dosta decenija kasnije kazala da "djeca, nažalost, ne uče iz iskustva roditelja već vlastitih".⁵³

U Pragu su ostali šest sedmica i bio je to na neki način Anin oproštaj i s familijom i sa "zlatnim gradom".

U Sarajevo su tada dolazile izbjeglice iz evropskih područja u kojima je vladao fašizam. Nije ih bilo mnogo. U kući Aninog djevera Isidora bila je jedna izbjeglica iz Njemačke, Jevrejka koja je bila guvernanta njegovoj kćerki Rei. Sjećala se ova Čehinja dosta kasnije kako je njenom mužu bila smiješna rečenica da je sretna što se može svaki dan kupati. Ta izbjeglica, čije su ime vrlo brzo zaboravili, imala je iskustva u prvim evropskim logorima u Drugom svjetskom ratu, a pričanje o strahotama došlo je kasnije.

Rad Collegiuma je nastavljen. Održavala su se tu razna predavanja iz slikarstva, grafike, muzike, igre. Posebno zanimljivo bilo je predavanje o Picassu 1940. godine slikara Voje Dimitrijevića, kada su reprodukciju *Guernica* kopirali i dijelili prisutnima. Priređivani su koncerti i izložbe, čitala se savremena književnost i diskutovalo se na okupljanjima. U radu su sudjelovali i članovi ansambla Narodnog pozorišta Sarajevo, čak njih šesnaest. Aktivista Collegiuma, inače, bilo je stotinjak, a među njima posla i za inženjere poput Emerika Bluma i Šuice Saloma. Posebno ime prvog spomenutog važno je za ono što se na kraju desilo i/ili se moglo desiti.

Tokom ljeta porodica Rajs bila je na moru, a onda je Ani otišla na Bled "na radno ferije" s Mirom Sanjina, Radmilom Cajić i Margaritom Debeljak.

⁵² "Pokušaj inscenacije narodnih pesama", Jovan Kršić, *Pregled* XIII, oktobar, 1939, str. 190

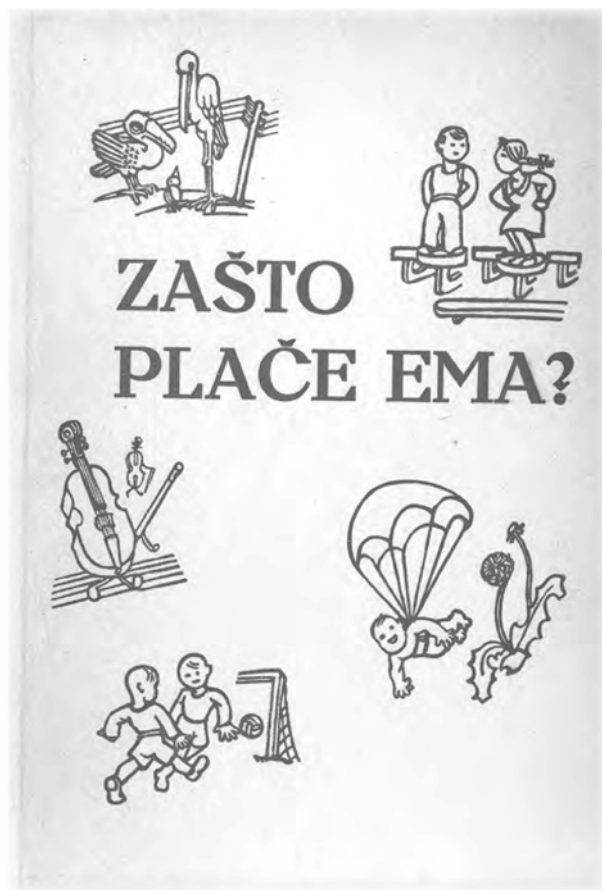
⁵³ Videozapis – svjedočanstvo Ani Radošević, USC Shoah Foundation's, Beograd, 1998. godine.

Zajedno su vježbale i davale časove jedna drugoj. Pridružila im se i Ana Maletić iz Zagreba. Ova imena će se pojavljivati i u narednim decenijama Anine karijere.

S jeseni 1940. godine društvo Collegiuma radilo je na novoj inscenaciji predstava. Odabrali su da obrade knjigu priča za djecu *Pustte basu do rozhlasu* češkog pisca Norberta Frida, poznatog kao Nora Fryd.⁵⁴ Pisac i Ani znali su se iz Buđejovica, Nobert je išao u školu s njenom sestrom Marijanom, a kasnije je studirao s njenim mužem. Odlučili su objaviti tu knjigu, a prijevod su priredili Jovan Kršić i Emerik Blum. U izdanju Collegium Aritisticuma korištene su izvorne ilustracije, ali je naslov knjige promijenjen u *Zašto plače Ema*. Ani je za male balerine iz njene škole osmislila koreografiju i inscenaciju dvije priče po

Labanovom sistemu. Jedna se zvala *Ptičijim zelenim stolom*, a druga je bila izuzetno groteskna – *Pustite kontrabas na radio*. Svađu u pisačkoj mašini – jednočinku *Zašto plače Ema* postavila je igrom stepovanja.

Anino oduševljenje Sarajevom ogledalo se i u kostimografiji koju je osmislila s Vojom Dimitrijevićem. Kostimi instrumenata bili su inspirirani karakterističnim bosanskim odjevnim predmetom, dimijama. Nisu imali posebnog kostimografa. U predstavama je sudjelovalo dosta njenih učenica, ali dvije male balerine ostat će upamćene. To su Blanka Danon, koja je dobila ulogu male Eme u jednočinki o pobuni u pisaćem stroju nazvanoj *Zašto plače Ema*, i osmogodišnja

Naslovnica knjige *Zašto plače Ema*

⁵⁴ Nigdje se u svjedočanstvima i literaturi ne navodi zašto su odabrane ove priče koje u tadašnjoj Čehoslovačkoj nikada nisu zabranjene. Vjerovatno je razlog prijevod koji je bio socijalno angažovaniji. Izvornik je objavljen 1937. godine.

“Frýdova saradnja s československim radijem datira još od sredine tridesetih godina. Autor je dječje radio drame pod nazivom *Pobuna u pisaćem stroju* (pre. 1937) u režiji Miroslava Dismana.” (Sa češkog preveo Hasan Zahirović, <https://slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=324>; preuzeto 1. februara 2024)

Rea Rajs. Scenu su oslikali slikari Ismet Mujezinović i Vojo Dimitrijević. Večer nije imala reprizu. Priredba je zabranjena zbog jednočinke *Zašto plače mala Ema*. Zato je ime Blanke Danon posebno ostalo upamćeno, ali i ime Ree Rajs koju će kasnije stric Natan i strina Ani usvojiti. Vrlo brzo zabranjen je rad Collegiuma. Policija je zaplijenila knjigu. Blum ju je uspio distribuirati prije toga. Pomogli su i profesori sarajevskih gimnazija. Našli su svega pet-šest knjiga, jer su ostale bile rasprodane. Zabranjen je i rad škole Ani Rajs zbog izrazito antiratnih poruka u predstavama. Ona je s učenicima nastavila vježbati u podrumu kuće gdje su stanovali.

Situacija u gradu se preko noći promijenila. Sarajevo je 27. marta 1941. bilo okićeno zastavama. Natan baš to jutro nije slušao radio pa nije znao razlog tome. Na ulici je sreo poznanike koji su mu kazali da je prethodnu noć svrgnuta Vlada Cvetković-Maček s Nijemcima potpisala Trojni pakt i time se pridružila fašističkim silama Osovine a na prijestol je stupio maloljetni Petar kao kralj Jugoslavije. Znao je tada da je rat u zemlji već izvjestan.⁵⁵

Mobiliziran je kao rezervni oficir prije 6. aprila i bombardovanja Beograda. Ani je u Sarajevu bila sama. U to vrijeme bila je i bolesna. Pazili su je prijatelji i muževa familija.

Sedmicu nakon Beograda bombardovano je i Sarajevo. Život stanovništva naglo se preokrenuo, a naročito su to osjetili oni koji su djelovali u Collegium Artisticumu, jer su se pronašli na listi za hapšenje. Ani je čak jedne prilike uhvaćena na ulici i poslana na radnu obavezu koja je podrazumijevala pranje prozora. Članovi Collegiuma neko su vrijeme proveli u ilegali na obližnjim planinama. Emerik Blum je odmah uhapšen. Njegova supruga Matusja posjetila je šefa policije kako bi se informirala o Emeriku. U tom trenutku neka policijska službenica ušla je u prostoriju i držeći program predstave *Zašto plače mala Ema* pitala je šta da rade s djecom. Kazali su joj da puste djecu. To je bio jasan signal da se sklone svi članovi Collegiuma. Neki su se sakrili iz Sarajeva u obližnja sela i u šume, a dio ih je ostao u gradu pa su potom odvedeni u logore. Ana i Natan krili su se nekoliko dana kod poznanice u Sarajevu, a onda su iskoristili propusnicu koju im je poslala Anina sestra koja je s mužem već bila u Splitu. Split je tada bio pod Italijom.

Natanov otac Simon i Brat Isidor odvedeni su u Jasenovac. Njegova majka Hermina, Isidorova supruga Keta i kćerka Rea odvedene su s bakom i mamom u Đakovo.

КРАЛЈЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА

УПРАВА ПОЛИЦИЈЕ

Пов. Број: 1277/1941.

22 фебруара 1941. год.
У САРАЈЕВУ

Предмет: Одлука о забрани
књиге «Зашто плаче
Ема».-

МИНИСТАРСТВУ УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА

-Оделену за државну заштиту-

БЕОГРАД

Ова Управа актом Пов.бр.1088/41.од 14.II.1941.
доставила је Државном тужиоштву следеће:

«Дана 12.II.о.г.Сарајевска филхармонија у дугачкој пуној сали Соколеког Дома одржала је своју музичку приредбу, а на којој су у форми музичке реализације приказане приче садржане у књизи «Зашто плаче Ема».

На први поглед приче садржане у књизи «Зашто плаче Ема» изгледају сасвим наивне и безазлене, али кад се мало дубље зађе у суштину појединих одломака, долази се до закључка, да кроз њих провејава једна смишљена тенденција, а која је у очитој противности са данашњим поретком у држави. Тако у причи «Зашто седају птичице на телеграфске жице» камуџирано се критикује и извргава руглу човек, који дозвољава да постоје извесне бране у његовој слободи кретања, а које су у садашњим државама изражене државним границама. Ту се јасно види, да је кроз те на први поглед наивне приче, изражено начело интернационализма, којег проповедају и заступају комунисти, као протутежу национализму, које је опет са своје стране проповедник тачно одређених и неповређених граница.

У причи «Побуна у писаћем строју» изражена је под сиром писаће машине -идеја радне слоге. У тој машини поједина слова приказују појединце људе и на врло пластичан начин извргава се руглу једно слово «е», које се побунило у раду, па га зато заједница прекорава са речица: «зар не знаш, да без других слова не можеш ни ти опстојати».

. 1 .

2

Splitska poluilegala

U sarajevskoj ilegali, sad već bivši članovi Collegium Artisticuma čekali su na vezu za prebačaj u šumu, u partizane. Neki ga nisu dočekali poput Daniela Ozme, slikara i grafičara, već su transportirani u logore. Skrivali su se na grobljima, po tavanima, u stanovima ljudi od povjerenja, ali i po obližnjim planinama.⁵⁶

Ani i Natan tražili su prvo da ih prebace u šumu, u partizane. Izdogađale su se neke situacije među komunističkim pristašama koje su im to omogućile. Odluka je u konačnici bila da upotrijebe propusnicu koju je Ani dobila od sestre i da se tako prebace se u Split.⁵⁷ Veza im je bio izvjesni Zavila.⁵⁸ Pred polazak u Masarikovoj ulici broj 4. posljednji put su vidjeli Natanove roditelje. Skinuli su žute trake i krenuli sa Zaviлом ka sarajevskoj Željezničkoj stanici. Platili su mu dogovoreni iznos. Nije ih začudilo što su s lakoćom prošli pored špalira policijskih agenata na stanici. S istom lakoćom išla je i vožnja vozom do Metkovića pa onda brodicom u Split za koji nisu imali vizu. Riješili su to obećanjem da će ju nabaviti.

Marjana i Karlo našli su im sobu kod Tome Polića, radnika željeznice. Brzo su prepoznali da su na istoj liniji pa ih je njihov domaćin kasnije povezao s mjesnom partijskom organizacijom. Živjeli su tu skromno, plaćali i neku simboličnu rentu, jer su bili kod čovjeka koji im je želio pomoći. Trošili su novac koji su dobili od prodaje broša Anine tetke. Majčina sestra im je uvijek pomagala, ali konkretno ovaj komad nakita bio je dio onog što joj je dala da iznesu iz Čehoslovačke prilikom posljednje posjete 1940/1941. Pošto su bili pod italijanskom vlašću, u Splitu su mogli zadržati ime. Italijani su pod stalnim pritiskom Nijemaca na kraju intervenirali pa su raselili Jevreje po manjim mjestima gdje se moglo slobodno kretati. Tamo nisu bili u životnoj opasnosti.

Natan Rajs je organizirao tzv. narodno-oslobodilački odbor inženjera, koji su bili simpatizeri za borbu protiv fašista. Kao volonter radio je u jednoj hemijskoj dijagnostičkoj laboratoriji A. Frančeski. Tu je mogao doći do hemikalija pa je pravio različite eksplozivne naprave za razne diverzije u splitskom brodogradilištu i luci. Ani je iskoristila to vrijeme da vježba klasičan balet u

⁵⁶ Podaci iz videodokumenta – svjedočanstva Oskara Danona, *USC Shoah Foundation's*, Beograd, 1998.

⁵⁷ Najviše pojedinosti o splitskim danima i aktivnostima zapisao je Natan tj. Nenad Radošević u rukopisu *Moja porodica*. Dio splitske atmosfere kazali su supružnici i u videosvjedočanstvu dali : iz videodokumenta – svjedočanstva Ani Radošević, *USC Shoah Foundation's*, Beograd, 1998. i iz videodokumenta – svjedočanstva Nenada Radoševića, *USC Shoah Foundation's*, Beograd, 1998.

⁵⁸ Natan je u više navrata bilježio i govorio o Zaviłu za kojeg se uspostavilo kasnije da je bio agent. Poslije njihovog prebacivanja u Split, prošle su još dvije manje ture, dok je treću veću presrela policija na izlazu iz Sarajeva i odvela iz voza u logore ili ubila. Rijetki su preživjeli. Agent Zavila dobio je bio stan pored Katedrale iznad konfekcije Finci. Jedne prilike, kada se napio, nageo se preko balkona i tako poginuo.

studiju Meri Zibine,⁵⁹ Ruskinje udane za Dalmatinca. Činilo joj se da će svijet stati ako samo jedan dan ne vježba.

U Splitu su saznali da su u novembru 1941. svi njihovi u Sarajevu odvedeni u logor, majka Hermina, Isidorova supruga Keta i kćerka Rea u Đakovo, a otac Simon i Iso u Jasenovac. U Osijeku su tražili da djecu puste iz logora. Tako su saznali da je Rea smještena u porodicu doktora Šmuklera i da su iz Osjeka otišli u Gračanicu. Šmuklerovi su je fotografirali i poslali fotografije njenoj majci u logor i stricu i strini u Splitu. Tako su oni znali da se promijenila. Bilo je to malo prije nego što su četnici upali i odveli doktora u drugo selo koje su oni držali s porodicom čiji je i Rea član bila.

U međuvremenu, dio zaduženja porodice Rajs u Splitu bio je ispisivanje parola na zidovima, a Ani je bila kurirka i raznosila je poštu iz partizana porodicama i obrnuto. Uz to, organizirali su i narodno-oslobodilačke odbore npr. inženjera, sakupljali su stvari za crvenu pomoć, a radili su i na ideološkom odgoju i uzdizanju.

Nisu mogli odmah ići u partizane iako su željeli. Odgovorni drugovi su ih odgovorili da kao nekompromitovani trebaju ostati još u gradu i da trebaju raditi. Radili su i bili aktivni i vjerovatno su tako na sebe skrenuli pažnju.

Kada se Natan 10. augusta vratio s posla, došli su iz policije i tražili Ani. Kako nije bila kući, insistirali su da kaže gdje je. Odgovorio je da supruga šeta. Kazali su mu da krene s njima u policiju. Žurio je da izađe iz stana, iz svoje sobe, jer je znao da se tamo nalazi više eksplozivnih naprava. U policiji su mu rekli da naredno jutro dođe sa suprugom.

I ranije su tražili odobrenje da ih prebace u partizane, ali nisu ga dobili do 25. augusta 1942. godine. U tome trenutku, Ani i Natan imali su dva mala ruksaka. Neke su stvari dan ranije poslali. Otišli su autobusom za Solin koji je bio partizanski i tamo je sve bilo dobro organizirano. Tu je bila i supruga Ognjena Price.

---

⁵⁹ U intervjuu Ani Radošević objavljenom u *Orchestra 19/20* piše da je između dvaju svjetskih ratova Meri Zibina bila član Beogradskog baleta.

Poezija i baletanke na frontu

Ani Radošević u partizane je otišla u štiklama. Ponijela je i jedne mekane baletske patike marke *Porseli* i balade Jiržija Volkera. Obožavala je poeziju i to je njena bila cjeloživotna ljubav. Dan prije polaska, njene i Natanove stvari odnijete su na slobodnu teritoriju u selo iznad Splita. U njima su bile cipele u kojima su lakše mogli hodati. Dogovor je bio da ih preuzmu u određenom selu i tu su prvi put dobro jeli nakon dugo vremena – rižoto i puding. Ani je prišao jedan mladić i dao joj svoju manjerku i kašiku da stane u red. Nije bilo čisto. Nije htjela odbiti, a nije bilo lako jesti iz prljavog suđa. Tako je bilo samo prvi put, a od tog trenutka to više i nije bilo važno. Boravak u partizanima nikome nije bio lak, a najmanje ženama i umjetnicima. Ani je to, nažalost, više puta iskusila.

Nakon što su došli iz Splita na tzv. partizansku teritoriju, četiri-pet dana išli su preko planina i stigli su u Livno. U Štabu su ih prerasporedili – Natan je bio raspoređen u intendanturu četvrte operativne zone,⁶⁰ a Ani najprije u kulturnu sekciju koju je vodio pisac Jovan Popović. Bračnim parovima nije bilo dozvoljeno da budu skupa. Samo su rijetki u Vrhovnom štabu imali tu privilegiju. U prvih osam dana uspjeli su da se naušljive, a Ani je zaigrala u komadu njenog zemljaka Čapeka *Majka*.⁶¹ Ani se ubrzo razboljela od malarije i smještena je u bolnicu, a njen muž otišao je dalje, jer mu je posao bio nabavka i organizacija. Dok je болоvala, saznali su za nju u Kazalištu narodnog oslobođenja⁶² koje se našlo u blizini. Umjetnički rukovodilac bio je Vjekoslav Afrić, prije toga prvak Drame zagrebačkog Kazališta, a jedno vrijeme bio je prvak Drame Narodnog pozorišta u Beogradu, šef Baleta Georgij Žorž Skrigin, inače prvi karakterni igrač Baleta HNK koji je već prije rata imao titulu majstora fotografije Hrvatske.⁶³ Bolešću iscrpljenu Ani, kasnije, kad su partizani iz Livna prešli u Glamoč, Natan je smjestio kod neke bake. Ranije je on tu konačio te je znao da će je baka paziti dok se ne oporavi. To je bio jedan od njihovih rijetkih susreta. U toku rata viđali su se veoma malo tokom 4. i 5. ofanzive prije nego

⁶⁰ Kasnije je bio intendant (hrana, obuća i odjeća) u 9. dalmatinskoj diviziji.

⁶¹ Originalni naziv ove Čapekove drame je *Matka*, a mimo jugoslovenskog prostora nije izvođena zbog zabrane. Ovaj komad počeo se izvoditi prije Drugog svjetskog rata, tokom rata je izvođen kao dio "vaspitnog" partizanskog repertoara nerijetko u kulturnim sekcijama navodi čapkolog dr. Hasan Zahirović u *Osud Matky Karla Čapka v jugoslavskem prostredi*, Zpravodaj Společnosti bratři Čapku, broj 53, Společnosti bratři Čapku, 2015.

⁶² "Pozorišna aktivnost za vreme Narodnooslobodilačkog rata započela je već u Užicu 1941. godine u jednom malom amaterskom grupom. Poslije toga formiraju se male takozvane kulturne ekipe pri štabovima brigada, koje su veoma marljivo kultivisale pozorišno amaterstvo", napisao je glumac Vjeko Afrić u tekstu *Kazalište narodnog oslobođenja Jugoslavije* objavljenom u knjizi *Pozorišni život* br. 16, Organ saveza dramskih umetnika, Beograd, 1961. Bio je prvi čovjek Kazališta narodnog oslobođenja a time i Anin pretpostavljeni. KNO je formirala sedmočlana grupa glumaca Zagrebačkog kazališta, a svoj rad na slobodnoj teritoriji započeli su 22. aprila 1942.

⁶³ Iz razgovora Ani Radošević s Nadeždom Mosusovom objavljenom u *Orchestra*.

je Kazalište otišlo u Krajinu, a on je ostao u istočnoj Bosni. Još u Livnu, u hodu, odlučili su promijeniti imena. Bio je to njen prijedlog. Dala mu je ime Nenad Radošević.⁶⁴ Dosta kasnije objašnjavala je da je razlog za promjenu identiteta bio dvojak: kretali su se selima i njegovo ime i prezime Rajs/Reiss moglo mu je prouzrokovati neugodnosti, a drugi motiv bila je sigurnost njegovih roditelja – preuzeo je funkciju gdje je potpisivao i dokumente te su se plašili da papir sa signaturom ne dođe u pogrešne ruke.

Kazalište narodnog oslobođenja djelovalo je pri Vrhovnom štabu i tako su članovi prošli sve ofanzive, borbe na Sutjesci i Neretvi, Zelengori, Kozari, Desant na Drvar i tako redom. Poslije dugih pješačenja i borbi, borci su se mogli odmarati, ali glumci, igrači i pjevači kretali su pravo s marša na probe, vježbe i pripreme predstava i priredbi. Gdje je god to bilo moguće, priređivalo je pozorište priredbe za stanovništvo. Igrale su se jednočinke, skečevi, a hor je pjevao masovne pjesme. Od baletskih profesionalaca, osim Ani, tu su bili još Mira Sanjina s kojom se poznavala od prije rata i Žorž Skrigin, koji joj je često bio partner u igri.

Ani se jedanput požalila Moši Pijade da ne želi da “igra u pozorištu, to nije ništa, već da hoće fašizam ruši nekako drukčije – da radi aktivnije”. Objasnio joj je da nije upravu i ukazao na važnost kulturnog života i duhovnosti za preporod jednog naroda.⁶⁵

Slabašan i mali rast spasio je Ani upravo u dva navrata u ratu, jer je metak pogodio nekog većeg. Kao i svi borci i umjetnici, i Ani je prepješačila kilometre i kilometre u sva četiri godišnja doba sa i bez obuće, odjeće, hrane i vode.

U posebnom sjećanju ostala joj je kozaračka publika. Nije se sjećala koje su vojske prošle prije partizana, ali zatekli su ljude kako se kriju u zemunicama. I sami namučeni seljaci donosili su im hranu, jer su znali da su članovi Kazališta izgladnjeli. Srdačno su ih dočekali riječima: “Došli su glupci.” U jasnom sjećanju ostala joj je slika majke, lica zgrčena bolom bez suza, ispred zapaljene kuće, pokraj zaklanog djeteta, kao i njene riječi: “I moja kuća Boga greje!”

Nije nikada javno govorila o vlastitim nevoljama u Kazalištu, ali zapisala ih je njena pokćerka Rea Živković nakon njene smrti: “Prebolovala je malariju kao i mnogo ličnih trauma, nedoumica, uvreda omalovažavanja i maltretiranja. Ni tamo nije bilo lako biti drugačija naprimjer mala, slaba, bolesna.”⁶⁶

⁶⁴ Iz rukopisa Nenada Radoševića *Moja porodica*.

⁶⁵ Videodokumenta – svjedočanstva Ani Radošević, *USC Shoah Foundation's*, Beograd, 1998. godine

⁶⁶ Neobjavljene bilješke Rea Živković ustupljene za rad na ovoj knjizi 28. 1. 2021.

Navela je dva konkretna primjera.

U Kazalištu su imali bebu, malu Dinu Rutić⁶⁷, za koju su nastojali obezbijediti mlijeko. U jednom trenutku imali su kravu, koju su vodili sa sobom, a u selima na ispašu vodili su je u smjenama. Kad je red bio na Ani, krava je pobjegla, obad ju je ubo i preskočila je ogradu. Ani se vratila sama. To je bio razlog za kritiku i zamjerke drugova i drugarica. Drugi put, poslije pokreta po vrelini, Ani je bila žedna. Pokazali su joj seosku kuću u koju može ući. Na stolu je bila flaša. Ani je nagnula flašu u kojoj je zapravo bila rakija. Shvatila je trenutak nakon što ju je gladnu ošamutilo. Uslijedile su kritike i optužba da je pijana. Otišla je na livadu gdje ju je Veselin Masleša zatekao da plače. Pošto su bili prijatelji, Ani mu se povjerila. Poveo ju je u susjedno selo u Glavni štab gdje je objasnila situaciju te je taj put prošla bez posljedica.

Kazalište narodnog oslobođenja, Drugo zasjedanje AVNOJ-a Jajce 1943. godine

Kada je decenijama poslije govorila o Kazalištu narodnog oslobođenja,⁶⁸ Pričala je da su igrali u svakojakim uslovima uglavnom napolju, a ponekad i u štalama te da te predstave nisu igrane na mirnodopskom nivou. Izuzetak je bio Gogoljev *Revizor* s Afrićem, Ljubišom Jovanovićem, Nikolom Popovićem, Jožom Rutićem koji nije bio rutinska gluma. Afrić je napisao 1961.

⁶⁷ Kći glumca Jože Rutića.

⁶⁸ Videodokumenta – svjedočanstva Ani Radošević, USC Shoah Foundation's, Beograd, 1998. godine

godine da su imali problema kada su htjeli nabaviti tekstove komada. Igrali su često Nušića, Čapeka, Gogolja i Čehova te Hasana Kikića. Jednom je bilo toliko hladno da joj se noga zalijepila dok su bili na improviziranoj bini, jer je posljednja imala plesnu tačku. Ani je isticala da su se kvalitetom izdvojili nastupi koje su imali 1943. godine u Jajcu tokom Drugog zasjedanja AVNOJ-a kada je stvorena nova država, Demokratska Federativna Jugoslavija. U toj svečarskoj prilici igrali su na solidnoj pozornici⁶⁹ te kasnije u velikom pozorištu u Bariju na pristojnom nivou. Igrali su po bolnicama u Brindiziju i po drugim bolnicama za ranjenike. Nastupala je u dramama i u igranim numerama u *Prosidbi* Čehova koja se dosta puta izvodila, kao i u *Staroj priči* Milorada Mitrovića.

Do Ani su dopirale glasine da je Nenadu amputirana jedna pa druga noga i da je poginuo. Sreli su se koncem 1944. u Beogradu, u koji je on raspoređen iz Kragujevca, a ona se vratila iz Italije s Kazalištem. Odmah je postala članica Baleta Narodnog pozorišta u Beogradu.

Ani Radošević nagrađena je Medaljom za hrabrost i priznanjem za pokazanu hrabrost u borbama na Sutjesci. Ovo je podatak koji je dostupan samo u tekstu Vladimira Jovanovića iz 2015. godine *Ani Radošević sto godina rođenja*.⁷⁰

---

⁶⁹ U dokumentarnom filmu Dževdeta Tuzlića *40 godina Pozorišnih/kazališnih igara BiH u Jajcu*, glumac Miki Trufunov ispričao je da je njegova majka Ljuba 1943. bila na zasjedanju AVNOJ-a kao skojevka i dobila je zadatak da Miri Sanjina, balerini pri Pozorištu Vrhovnog štaba, napravi kostim od padobrana.

⁷⁰ *Teatron* 172/173, str. 40.

TREĆI DIO

Roditeljstvo, osnivanje škole, koreografija i operaska režija

Beograd u Masarikovoj 4.

Ekonomsko odjeljenje Vrhovnog štaba pozvalo je majora Nenada Radoševića da iz Kragujevca dođe u razrušeni Beograd i da organizira⁷¹ Zavod za izradu vojne odjeće i obuće. Odveli su ga u oktobru 1944. do jedne od bombardovanja jako oštećene zgrade bivše Oficirske zadruge. Objekat se nalazio na uglu Ulica Masarikove broj 4. i generala Ždanova, odnosno tada još Resavske ulice. Tako je Masarikova 4. bila prva beogradska adresa Nenada Radoševića kao što je posljednje mjesto s kojeg je Natan Rajs napustio rodno Sarajevo bilo na istoj adresi. Tokom rata bio je u svojstvu intendanta na raznim jedinicama, a konkretni povod za spomenuti poziv bio je jedan od prvih njegovih intendantskih poslova iz 1942. kada je organizirao obradu vune i pravljenje odjeće. Na raspolaganju je imao samo oštećenu zgradu, a ljudstvo, znanje i iskustvo, što je važna polaznica, nije imao. Sreo je predratnog poznanika s prakse u Varteksu te mu je povjerio problem. Neočekivano brzo kolega s prakse predložio mu je plan za rješenje. Dali su oglas da se svi bivši radnici i majstori vojne odjeće jave u određeno vrijeme na konkretnu adresu. Došlo je osam stotina ljudi. Već u decembru 1944. sve je funkcioniralo kako treba, jer je uz Nenada stari poznanik Ugrenović imao inovativne planove i rješenja.

U tom trenutku zemlja je bila još u ratu. On nije znao šta mu se desilo s većim dijelom porodice. Jedino je znao da je Rea s porodicom doktora Šmuklera u Tuzli. S Ani se nije vidio dvije i pol godine. Zapisao je dosta kasnije⁷² da ju je vidio u Livnu, Glamoču, Petrovcu i još ponegdje. Vidio ju je u prolazu na Zelengori za vrijeme V neprijateljske ofanzive. Bilo mu je teško gledati je tako sitnu, izgledniju i umornu s rancem na leđima u bespućima planine. Imao je kod sebe malo suhog mesa pa joj je to dao. Našli su se ponovo početkom oktobra 1944. godine. Nekoliko dana poslije dolaska u Beograd sreo je Andreja Pregera⁷³ koji je bio u Kazalištu narodnog oslobođenja i kazao je da su stigli iz Barija. Poslije nekoliko dana sreo je i Ani. Vrlo je emotivan njihov susret bio. Ona čak nije znala da li je Natan živ. Vidjela je kako njen muž stoji pa je shvatila da je bila dezinformacija da je izgubio jednu pa drugu nogu. Pokupili su njen i njegov ranac, a to je bilo sve što su imali. Stanovao je u srušenoj zgradi u Zavodu za izradu odjeće i obuće u Masarikovoj 4. Od tada su stanovali skupa, a hranili su se u odvojenim menzama dok kasnije nisu dobili stan. Ozvaničili su prezime Radošević i njegovo novo ime je Nenad. Zatim su

⁷¹ Sekretar sekcije Sarajevske filharmonije prvi organizacioni posao – intendantski imao je u toj organizaciji i to ga je pratilo do penzionisanja pa i nakon toga.

⁷² Podaci iz rukopisa *Moja porodica* i videodokumenta – svjedočanstva Nenada Radoševića Reiss, USC Shoah Foundation's, Beograd, 1998. godine

⁷³ Andreja Preger bio je pijanist i dirigent, profesor muzičke akademije i doktor pravnih nauka.

ga krajem oktobra pozvali u Vrhovni štab. Saznao je da je iz Tuzle u Beograd došao doktor Šmukler. Pomogli su im da se smjeste i preuzeli su Reu.

Od Emerika Bluma, druga iz Sarajeva, koji je bio u logoru Jasenovac, saznao je za sudbinu oca. Simon je odmah po dolasku u Jasenovac, u novembru 1941. godine, izdvojen sa desetak drugih uglednih Jevreja i odveden na likvidaciju. Brat Isidor, Rein otac, bio je živ do posljednje noći 1945. godine i proboja iz Jasenovca.

Rei nisu odmah rekli za sudbinu oca dok informacije nisu bile potvrđene. Kad je došla, doveli su je u taj dvosobni stan, a kasnije i zvanično usvojili tako da je primila njihovo prezime – Rea Radošević. Dobili su kćerku tinejdžerku koja je živjela s njima do udaje od kada se prezivala Živković.⁷⁴

Nenad je prvi put posjetio rodni grad već 10. aprila 1945. Bio je u službenoj posjeti zbog izgradnje industrije u Vogošći. Navečer je prvi put došao do vrata kuće u Masarikovoj broj 4. Dan poslije na istu adresu došao je njihov prijeratni pas kojeg su 1941. odveli Nijemci. Javila mu je to sarajevska komšinicica i pitala šta da čini. Na psa je potpuno zaboravio do tog dana. Ljubimca su njegovi roditelji nabavili 1939. godine, a novopridošloj Ani tada dali su priliku da izabere jednog od kućića. Pošto je pas bio veliki, a njihov prvi stan u Beogradu mali, poklonili su ga poštaru kojem je trebao čuvar.

---

⁷⁴ Kada su je stric i strina usvojili, Rea je imala dvanaest i pol godina. Svjesni činjenice da su imali ratom oštećeno dijete, Ani i Natan odlučili su da nemaju vlastitu djecu u budućnosti, jer bi onda pažnja bila prebačena na "tu" bebu kazala je Ani u svome videosvjedočanstvu *Ani Radošević USC Shoah Foundation's*, Beograd, 1998.

Obnova baleta i osnivanje baletske škole

Ani Radošević, obučena u vojnu uniformu, sa širokim kaišem oko uskog struka i u dugim vojnim čizmama, postala je članica Baleta narodnog pozorišta u Beogradu. Iako je mogla biti dodijeljena Drami, ona je raspoređena u Balet. Pretpostavljeni iz KNO-a Vjekoslav Afrić⁷⁵ kazao joj je da igraju herojski ruski repertoar te da sa svojom sitnom figurom ona tu ne odgovara, a pošto je i balerina, bolje je da bude u Baletu.⁷⁶

Sitna i nježna Ani u to vrijeme svom imidžu dodala je mali srebrni pištolj (izmoljen od nekog engleskog oficira), a imala je i bombu. Željela je izgledati kao vojnik na probama Baleta. Oskar Danon, poznanik iz Praga i kolega iz Sarajeva, bio joj je jedan od pretpostavljenih, jer je imenovan za direktora Opere. Primijetivši bombu i pištolj kod Ani oduzeo joj ih je uz komentar: "Šta će ti to?!" Dugo se Ani ljutila na njega. Ta epizoda došla je poslije slučaja s cigaretama. Netom prije dolaska u Beograd članovima KNO-a na Visu dijelili su cigarete pa ih je tako i Ani dobila. Kao što joj je u Beogradu oduzeo bombu, koju je Ani željela kao što npr. svaka žena želi nakit, Oskar Danon htio joj je uzeti i cigarete uz obrazloženje da joj ne trebaju, jer ne puši. Doživjela je to kao diskriminaciju i onda se ona iz inata propušila.

Ani se brzo uklopila u poslijeratni Beograd. U početku je igrala u predstavama neke manje baletske uloge, a potom je bila pomoćnica direktora Opere Oskara Danona.

Iz redova Kazališta narodnog oslobođenja imenovan je i prvi direktor Baleta Žorž Skrigin kojem su slavu priskrbile partizanske fotografije, a ne baletanke. Skrigin je kratko bio na toj poziciji. Na prvom okupljanju Baleta, osim direktora Skrigina, nije bilo drugih muškaraca. Bilo je tu još svega devet balerina i to je bila krnja postavka. Prije rata, baletski sastav u tadašnjoj jugoslovenskoj prijestolnici činio je veliki broj Rusa. Od prijeratnog ansambla na jesen 1944. godine ostala je samo Nina Kirsanova i to u ulozi pedagoginje. I ona je bila na spisku nepoželjnih, jer je u nekom periodu tokom Drugog svjetskog rata bila šefica Baleta. Mnogo ljudi iz Pozorišta bilo je zatvoreno, a dio je otišao u inostranstvo.

Ani je u Beogradu kao članica Baleta prvi put uskočila u baletanske patike za prste (u Češkoj i kod Zibine vježbala je klasiku u mekanim patikama). Igrala je u *corps de balletu* i imala je manje solističke uloge. Mnogo odigranog

⁷⁵ Navedeno je već da je Vjekoslav Afrić bio prijeratni prvak Zagrebačkog kazališta i prvi čovjek KNO-a. Autor je *Slavice*, prvog filma socijalističke Jugoslavije, te se smatra začetnikom specifičnog jugoslavenskog žanra, partizanskog filma.

⁷⁶ Dio podataka je iz videodokumenta – svjedočanstva Ani Radošević, *USC Shoah Foundation's*, Beograd, 1998. godine, a dio iz intervjua objavljenog s njom u *Orchestra* 19/20.

iz tog, ali i drugih perioda ostat će nezapamćeno, jer Ani nikad nije bilježila gdje je i šta igrala.

Decenijama poslije Ani je pričala o članu Kazališta narodnog oslobođenja Nikoli Popoviću, poslijeratnom komesaru za pozorište, nekoj vrsti egzekutora u Narodnom pozorištu u Beogradu (prije rata to je bila njegova kuća). U zatvoru su zbog njega završili mnogi fantastični glumci pod izgovorom da su bili saradnici Nijemaca. Poslao je u zatvor i sjajnu glumicu Žanku Stokić, koja je po riječima Ani Radošević, bila pojam srpskog glumišta. Poslao je i dvije primabalerine Rut Parnel i Veru Kostić, međutim, tu se "spisak" ne završava.

Popovića je na tu poziciju postavio Milovan Đilas⁷⁷ koji je bio glavni za kulturu. U Hrvatskoj je bila ista takva priča – tamo je bio postavljen Joža Rutić također član Kazališta narodnog oslobođenja. Ansambl baleta se polako počeo skupljati nakon toga. Shvatili su i svoje manjkavosti i potrebu da se otvori studio Baleta Narodnog pozorišta u Beogradu.

Osnivačica srednje baletske škole "Lujo Davičo" Ani Radošević

Maestro Oskar Danon znao je čime se Ani prije rata bavila u Sarajevu pa je stoga dobila zadatak da osnuje baletski studio. Tu je već bila pomenuta Nina Kirsanova koja je već imala svoje učenike s osnovnim znanjem tehnika baleta i Mile Jovanović koji je radio na Muzičkoj akademiji i koji je također imao svoje đake. Tako je formirano nekoliko razreda u tom baletskom studiju. Ubrzo je dio njih bio spreman preći u pozorište⁷⁸.

Rukovoditeljica novoformiranog studija i nije znala gdje su gore pomenuti igrači i ine druge kolege te je išla raspitati se kod komesara Nikole Popovića koji joj je rekao šta se dešava. Odvratila je da tako oni ne mogu da rade – nije smatrala da igrači ili pjevači mogu biti osuđivani, jer

⁷⁷ Đilas je bio jedna od najistaknutijih ličnosti komunističke vladajuće nomenklature dok se zbog serije članaka u kojima je kritikovao komunističku partiju 1953. nije razišao s Josipom Brozom Titom.

⁷⁸ Milica Zajcev, srpska plesna kritičarka i teoretičarka, pripadala je prvoj generaciji Anine škole. Na skupu u povodu jubilarne stote godišnjice rođenja Ani Radošević 2015. u Muzeju Narodnog pozorišta Beograd sjećala se prve direktorke i njene mudrosti i umješnosti da u školi rade i saraduju uspješno pedagozi između kojih je postojao antagonizam.

su radili u vrijeme okupacije. U njenoj domovini tokom rata radila su pozorišta i niko nije ni pomišljao da zatvara glumce koji su radili svoj posao.

Nakon toga su umjetnici NPB bili pušteni.

Poslije dvije godine rada studija 1947. godine Ani je dobila novi zadatak da osnuje Srednju baletsku školu "Lujó Davičó" kojom je rukovodila naredne tri godine.

Trebalo je u to vrijeme da glumi u novoosnovanom Jugoslovenskom dramskom pozorištu, na poziv reditelja Bojana Stupice, djevojčicu Ninu u Cankarjevom *Kralju Betajnové*. To je uloga za kojom je žalila, a zbog obaveza u vezi s osnivanjem škole odbila je ponudu.

Ani Radošević, prva direktorica, 1977. rekla je sljedeće: "Kada smo konačno izvršili raseljavanje stanara i oslobodili prostorije, našoj radosti nije bilo kraja. Nismo bili svesni koliko nas još teškoća čeka da bi smo od stanova napravili sale i opremili ih neophodnim rekvizitama."⁷⁹

Činilo se u momentu da se opet našla pred mnogo i skoro nerješivih problema – od uređenja baletske sale, do pripremanja nastavnog programa.

Problemi su u momentu bili još i veći, jer osnivanje srednje baletske škole nije bilo predviđeno petogodišnjim planom, a time i svaka nabavka bila je nemoguća. Njena pokćerka Rea Živković, koja je svjedočila Aninom radu, mnogo godina kasnije je zapisala: "Da nije bilo dobre volje, njene upornosti i snalažljivosti, škola ne bi bila otvorena. Jaša Rajter⁸⁰ joj je poklonio stolice, drugi su se pobrinuli za neke druge stvari i nekim čudom, škola je otpočela sa radom."

Đake je trebalo opremiti, uvesti nove dotad nerađene predmete, ali trebalo ih je i nahraniti. Veliku poteškoću stvarala je izrada baletskih patika koje su pravile rane na nogama. Ostavljene patike balerina, s gostovanja inostranih trupa, obućarima su služile kao uzorak za patike.

Srednja baletská škola "Lujó Davičó" u Beogradu

⁷⁹ Monografija *Trideset godina Baletske škole Lujó Davičó*, Beograd, (1977: 12).

⁸⁰ Porijeklom Nijemac od majke Čehinje, nakon okupacije Jugoslavije, 1941. godine, proglašen je s ostalim sunarodnicima, koji su živjeli u Jugoslaviji, za folksdojčera. Po oslobođenju Jugoslavije, nalazio se na raznim odgovornim dužnostima, a dugi niz godina je bio direktor Beogradskog sajma.

Korak po korak, formirana je škola sa dotad neuobičajenim predmetima, jer se ranije učio samo klasični balet, pa je bila metodika, historija igre i drugo. Jelena Vajs je iz baletskih knjiga u Biblioteci tada vrlo nepopularnog Sovjetskog kulturnog doma (1948)⁸¹ na požrtvovan način prepisivala podatke te omogućila teorijsku osnovu za predavanje karakternih igara. Ovu je činjenicu Ani stalno isticala i ponavljala.

Iako je njoj lično bila bliža moderna igra, u školu nije ni pomišljala da je uvodi. S jedne strane zato što je bila prisutna i odbojnost prema njoj. Škola je trebala osposobiti kadrove za operski, baletni i klasični repertoar. Maga Magazinović u školi je predavala historiju igre i nešto kasnije narodne igre.⁸²

Nije željela da šefuje dugo. Tako da joj je, na njen zahtjev 1952. godine, udovoljeno da se vrati u Pozorište.

Prva generacija škole "Lujó Davičo" bila je baza Baleta Narodnog pozorišta u Beogradu koji je poslije tokom mnogobrojnih gostovanja imao velike uspjehe na međunarodnoj sceni.

---

⁸¹ Politički sukob između komunističke partije Jugoslavije i SSSR-a.

⁸² Maga Magazinović je otvaranjem škole za igru 1910. godine u Beogradu utrla put budućem lakšem shvaćanju i širenju umjetnosti baleta. Bila je Labanova učenica.

Koreografkinja i operska rediteljka

U karijeri Ani Radošević najkraće je trajalo ono za šta se školovala i imala afinitet – avangarda i eksperimentalna scena. Trajalo je samo godinu i pol kao bljesak u okviru sarajevske grupe Collegium Artisticum. “Nisam se našla na pravom mjestu u tipu teatra kako je Narodno pozorište”, kazala je tokom jednogodišnjih razgovora, koje je vodila s muzikologinjom Nadeždom Mosusovom, objavljenih u *Orchestra plus*. S istom strašću se cijeli život divila zemljaku Emilu Františku Burianu. O takvom je pozorištu maštala. Različiti putevi doveli su Ani Radošević do profesija koje su obilježile dobar dio njenog profesionalnog života – koreografije i operske režije od 1950. do 1970. godine. U tom cilju sve se u njenom životu ispreplelo: hobiji iz djetinjstva (voljela je u djetinjstvu promatrati i proučavati ljude preko njihovih nekonvencionalnih gestova), gluma, ples i muzika čime je ispunjavala dane u prve dvije decenije života; doprinijela su u konačnici i gorka iskustva kojima joj je život bio protkan; odredila ju je i činjenica da je na sve reagirala intuitivno i uz mnogo emocija.

Posjeta Arnolda Haskella 1950. Baletski ansambl Narodnog pozorišta Beograd

Nakon osnivanja i tri godine rada srednje baletske škole “Lujko Davičo” Ani se vratila u Narodno pozorište u Beogradu. U prvo vrijeme bila je pomoćnica direktora Opere za balet, a poslije nekoliko mjeseci zatražila je da postane asistentica svim rediteljima koji su tada režirali u beogradskoj Operi. Nije mogla postati koreografkinja baleta s obzirom na nedovoljno klasično obrazovanje. Nakon izvjesnog vremena tražila je dozvolu da radi koreografije u operama i da pomaže u režijama. Tako je sebi izabrala profesiju. Radila je kao asistentica operskim i dramskim rediteljima – Josipom Kulundžićem, Brankom Gavelom. Radila je i sa Sabljicom, Šramom, Stupicom, Tanhoferom i Sojom Jovanović koja je tada bila zaposlena u Beogradskom dramskom pozorištu. Niko od njih nije posebno uticao na njen rad, ali sve ih je cijenila što je uvijek isticala.

Asistirala je osam godina. Bili su to njeni univerziteti. Asistirala je svim operskim rediteljima i postavila sve balete u tom periodu koji se smatra “zlatnim dobom” beogradske Opere i Baleta koji su donijeli i međunarodna priznanja. Ani se uporedo intenzivno bavila i koreografijom baletskih umetaka u operskim i dramskim predstavama u svim dramskim pozorištima u Beogradu, što je značilo da brine o scenskom pokretu i eventualnim igrama u dramskim predstavama.⁸³

Njena prva koreografija je bila u Gundulićevoj *Dubravki*, muzičke numere Jakova Gotovca, a dirigent je bio Bogdan Babić, na Radničkom univerzitetu, sa Simom Laketićem. Radila je u operskom studiju Muzičke akademije gdje je predavala pjevačima scenske kretnje, tada mladim operskim pjevačima koji su nosili repertoar Beogradske opere 50-ih i 60-ih godina (Radmila Bakočević, Đurđevka Čokarović i dr.). Predavala je scenski pokret i studentima glume na Dramskoj akademiji. Početkom 50-ih radila je i sa sportistima i grafičarima u DIF-u, zapravo s grupom djevojaka vježbala je plesnu gimnastiku i jednu vrstu ritmike.

Prva samostalna režija Ani Radošević *Otmica iz saraja* 1958. godine

⁸³ U časopisu *Orchestra* 19/20, u specijalnom prilogu *Orchestra plus "Konci vremena"*, objavljen je intervju s Ani Radošević koji je bilježila od 2000. do 2001. godine Nadežda Mosusova.

“Neprestano idući iz opere u operu i iz drame u dramu kao pomoćnik reditelja i kao koreograf, završila je taj i takav svoj ‘Univerzitet pozorišne umetnosti’ 1958. godine, kada je dobila da samostalno režira prvu opersku predstavu na sceni beogradske Opere, *Otmicu iz saraja* Wolfganga Amadeusa Mocarta.”⁸⁴

Kako je radila? Prilazila je svojim režijama s nesvakidašnjom marljivošću i strašću i priznavala je muziku kao jedini zakon. Slušala je muziku i slušala i slušala. Puštala je da ona uđe u nju i da je emocija ponese što ne znači da se nije predano pripremala za svaki posao koji je radila. “Analitički pristup može imati različite izvore i različite aspekte. Mislim da po načinu rada svako ima svoje mjesto pod suncem, ako govori umetničku istinu, ako ne laže. Istina se piše velikim slovom i ja sam se toga držala i kada sam se osamostalila kao reditelj i koreograf u Beogradskoj operi. Režirala sam vrlo raznovrstan reper-toar od Gluka do Brittena i Poulenca.”⁸⁵

Ani Radošević 1959. godine

Ani Radošević bila je protivnik operskih predstava u vidu kostimiranih koncerata kao i onih u kojima se prenametljivo koristi scenska tehnika. Vjerovala je da se do najvjernijeg i najinventivnijeg rezultata u operskom

⁸⁴ Vladimir Jovanović *Teatron* br. 172/173, str. 35.

⁸⁵ Časopis *Orchestra* 19/20 tj. specijalni prilog *Orchestra plus*.

izvođenju stiže samo tijesnom saradnjom između dirigenta, reditelja i scenografa na stvaranju jedinstvene koncepcije predstave i to od prvog dana njihovog zajedničkog rada.

Beogradska Opera u periodu njenog rada u Evropi predstavljala se uglavnom najpoznatijim ruskim operama iz 19. stoljeća, ili s manje poznatim i rijetko izvođenim i već zaboravljenim operama iz svjetskog repertoara. Posebno je zapažen njen koreografski rad na domaćoj, ali i evropskoj sceni, u operi *Zaljubljen u tri narandže* u Wiesbadenu i Lozani 1959. godine.

Zaljubljen u tri narandže

Kao operaska rediteljka i koreografkinja, Ani je sa Smetaninom *Prodanom nevjestom* bila u prilici predstaviti se evropskoj publici samo u Wiesbadenu (1962), Palermu (1967) i Veneciji (1968). Njena *Prodana nevjesta* bila je nekonvencionalna opera-balet za koju je njemačka kritika napisala "nacionalna opera Čeha u južnoslovenskom ruhu".

"Urađene u Aninim najboljim stvaralačkim godinama, njene operske režije podizale su umetnički i izvođački nivo predstava u beogradskoj Operi i svedočile o njenoj superiornoj upućenosti, teoretskoj i praktičnoj, u pitanja dramaturgije i glume", napisao je Jovanović.⁸⁶

Ani Radošević postavila je 1968. operu *Aida* u Sarajevu. Naslovnu ulogu imala je Ljiljana Molnar

Van Beograda režirala je u Kairu i Barseloni, Novom Sadu i Sarajevu. Uradila je zapažene koreografije u predstavama u Italiji, kolijevci opere, ali i u Engleskoj, Holandiji i Americi od 1960. do 1970. godine. Pokazala je tada domete njenog rada kroz saradnju sa svjetski poznatim rediteljima Italijanom Francom Zeffirellijem i Belgijancem Raymondom Rouleauom.

Na vlastiti zahtjev 1970. otišla je u prijevremenu penziju u Narodnom pozorištu Beograd. Imala je pedeset pet godina. Razlog za njeno povlačenje bio je smanjen broj premijera u sezoni te loša atmosfera koja je vladala u pozorištu.

⁸⁶ Vladimir Jovanović, *Teatron* br. 172/173

Saradnja sa Francom Zeffirelijem i Raymondom Rouleauom

U domaćoj štampi svojevremeno malo se pisalo o koreografskoj saradnji Ani Radošević s Francom Zeffirelijem, oskarovcem, filmskim i oper-skim rediteljem te Raymondom Rouleauom, glumcem i rediteljem. Nekoliko godina prije smrti Ani Radošević u neobaveznom ćaskanju te informacije su zatekle muzikologinju Nadeždu Mosusovu. Tišinu i zaborav prekinula je razgovorima s Ani koji su objavljeni u posebnom prilogu *Orchestra plus* 19/20. Potpunija je impresija o ovim izuzetnim saradnjama kada se pročita i razgovor Ani Radošević u knjizi *Estetika opere* režije autora Radoslava Lazića objavljenoj iste godine kad i razgovori s Mosusovom. O prijateljstvu i poštovanju koje je nastalo u periodu od 1960. do 1970. godine svjedoče i razglednice koje je Zeffirelli slao Ani Radošević s mnogobrojnih putovanja, a koje je sačuvala njena pokćerka Rea Živković. Zeffirelli nije štedio komplimente i nerijetko je isticao da je Ani njegova najdraža koreografkinja.

U društvu Zeffirelija 1960. godine

Saradnja je počela preporukom Oskara Danona. Prilikom gostovanja beogradske Opere u Veneciji prisutan je bio Zeffirelli koji se interesirao da li neko iz njihovog Pozorišta radi staru operu. Maestro Danon mu je odgovorio da je Ani Radošević 1953. godine postavila Purcellov balet *Vilinska kraljica*.

Brzo su se Ani i Franco dogovorili da radi koreografiju u *Alcini* Georgera Friderica Handela, u kojoj ima osamnaest igračkih numera u Teatro la Fenice. Povala je Katarinu Obradović da igra solo. Bio je to i italijanski debi Joan Sutherland u naslovnoj ulozi.

Alcina 1964 u Londonu. Koreografiju potpisala Ani Radošević

Zeffirelli je tražio da *Alcinu* doživi kroz orijent (*Alcina* je čarobnica koja je vladarka na nekom fantastičnom ostrvu), što je i sprovedla koristeći se poznavanjem egzotičnih igara. Italijanske kritike isticale su njen koreografski rad.

Saradnja se nastavila. *Alcina* je poslije postavljena u Dallasu – tu je solistkinja baleta bila Natalija Krasovska,⁸⁷ pa onda i u Londonu u Covent Gardenu (Royal Opera House).

⁸⁷ Natalija Krasovska molila je poslije američkog iskustva s Ani da joj za koncertne nastupe postavi Sibeliusov *Valse triste*.

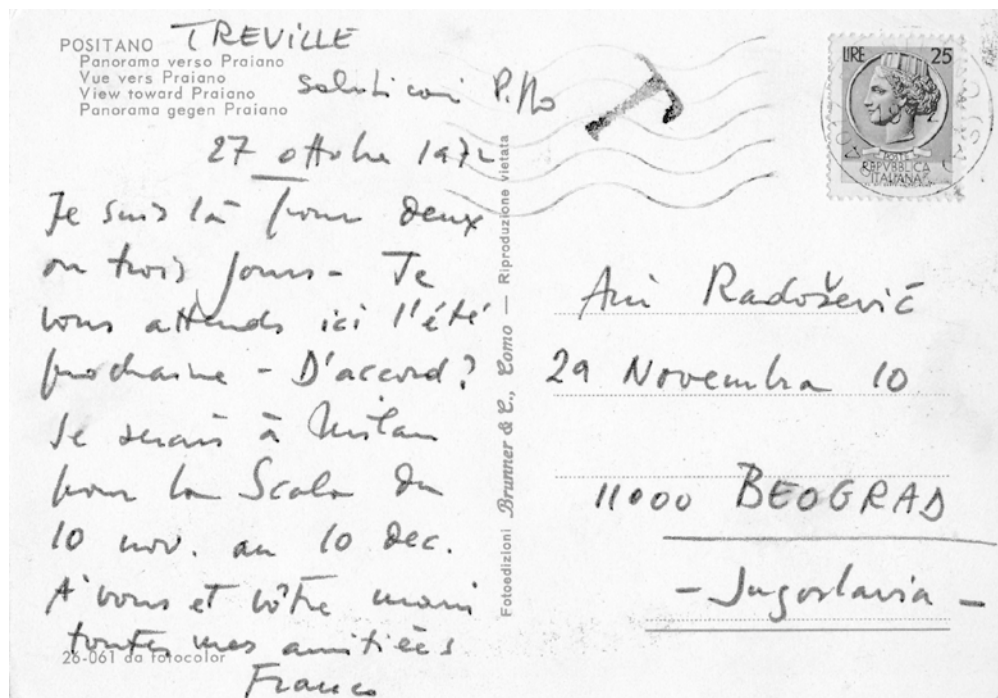
Euridice, 1960. i 1965. Firenze. Koreografiju potpisala Ani Radošević

Zatim je uslijedila *Euridice* Jacopoa Peria, u čuvenom baroknom parku Bobili, na firentinskom majskom festivalu.

Veliki Zeffirelli odobravao je njen prilaz postavkama, njen ga je način podsjećao na stil ruskog koreografa Aleksandra Saharova. Pretpostavljala je da je tome razlog to što je polazila od muzike, ne zasnivajući pri tom koreografije na koracima klasičnog baleta. U Italiji su je nazvali koreografkinjom prve klase. Ono što jedni hvale dešava se da drugi kritičari kude. Tako je Zeffirellijeva *Aida* u milanskoj Scali dobila dobre i loše kritike. Za nju je Ani postavila balet. U Scalu je otišla sa strahom. Strepila je kako će je prihvatiti i to nije bilo bez razloga, ali Zeffirelli je bio taj koji postavlja uslove rada, a u tom slučaju želio je da ona radi koreografiju. Inače, zaista je neobično da se za Verdija dovodi neko iz Beograda, ili iz slavenskog svijeta uopće. Ani je tek u Italiji shvatila njegovu veličinu. Isti problem je bio i u Londonu za *Alcinu*, jer oni Handela smatraju za svoga. Imala je i Ani priliku da pomogne Zeffirelliju kao reditelju.

Alcina, Ani Radošević sa solistima opere

Ani Radošević i Zeffirelli komunicirali su na francuskom. Njegove razglednice ilustruju prijateljstvo i naklonost koje se tokom saradnje razvilo

Prije toga je, u svojstvu prevoditeljice, prisustvovala probama Don Đovanija u Beogradu 1953. Dirigent je bio iz Beča. Isto djelo spremao je Zeffirelli u Dallasu. Zbog problema koji se javio između njega i ansambla predstava umalo nije otkazana. To je u Americi nezamislivo. Zatim se umiješala Ani koja je uspjela uputiti izvođače. O rezultatu njenog ondašnjeg angažmana govori činjenica da joj je nakon toga ponuđen stalni angažman u Dallasu.

Orfeo, Amsterdam 1968. godine, koreografkinja Ani Radošević

U vrijeme saradnje sa Zeffirellijem pozvao ju je i Raymond Rouleau, belgijski glumac i reditelj koji joj je ponudio da u Rimskoj operi radi postavku Rossinijevog baleta *Kralja gurmana*. Morala ga je odbiti zbog bolesti iako se toj saradnji radovala. Tri godine kasnije prihvatila je njegov poziv i radila je koreografiju u operi *Orfej* za Holandski festival u Amsterdamu. I tu je bilo protesta zbog njenog angažmana.

Popis koreografija i režija u operama domaćim i na inostranim scenama preuzet je iz *Orchestra plus "Konci vremena"* Ani Radošević, priloga uz časopis *Orchestra 19/20*

Koreografije u operama:

- 28. 1. 1951. *Prodana nevjesta*, B. Smetana, reditelj N. Cvejić, dirigent O. Danon.
- 17. 5. 1952. *Evgenije Onjegin*, P. Čajkovski, dirigent K. Baranović.
- 16. 1. 1953. *Hofmanove priče*, Ž. Ofenbah, reditelj N. Cvejić (proslava 30 godina umjetničkog rada), dirigent P. Milošević; obnova 4. 4. 1964.
- 20. 12. 1953. *Vilinska kraljica*, H. Persel (predstava operskog studija Muzičke akademije u Beogradu, prijevod Radmile Tirnanić, reditelj M. Sabljčić, dirigent B. Babić, kamerni orkestar muzičke akademije).
- 16. 4. 1954. *Andre Šenije*, U. Ćordano, reditelj M. Sabljčić, dirigent D. Županić.
- 23. 1. 1956. *Pikova dama*, P. Čajkovski, dirigent K. Baranović, maja 1961. u Lozani i Barseloni.
- 11. 6. 1956. *Cosi fan tutte*, Mocart (gostovanje prvaka njemačkih opera, povodom 200 godina Mocartovog rođenja, uz učešće orkestra, hora i baleta Narodnog pozorišta, dirigent Peter Mag).
- 19. 10. 1957. *Gorski vijenac*, N. Hercigonja, reditelj R. Plaović, dirigent O. Danon.
- 1. 10. 1961. *Samson i Dalila*, K. Sen Sans, reditelj P. Medsen, dirigent D. Miladinović.

Režije i koreografije:

- 1. 2. 1958. *Otmica iz Seraja*, V. A. Mocart, dirigent D. Miladinović (prva samostalna režija).
- 26. 11. 1959. *Orfej i Euridika*, K. V. Gluk, dirigent O. Danon.
- 3. 2. 1962. *Prodana nevesta*, B. Smetana, dirigent O. Danon. Ovu predstavu Opera je predstavila u Kairu 1962. godine u suradnji s Egipćanima i time se predstavila egipatskoj publici. Iste godine predstava je izvedena u Wiesbadenu (Maifestspiele). U maju 1967. godine izvedena je u Palermu, a 1968. godine u Veneciji i Madridu.
- 15. 12. 1963. *Ljubav, to je glavna stvar*, D. Radić, dir. B. Miladinović, asistent reditelja Slobodan Krstić (hor-majstor NP), asistentica koreografa Milica Jovanović, scena D. Ristić.

- 6. 2. 1965. *Moć sudbine*, Đ. Verdi, diriginet Miladinović.
- 12. 3. 1966. *Slepi miš*, J. Štraus, dirigent O. Danon.
- 10. 10. 1969. *Rigoletto*, Đ. Verdi, dirigent B. Pašćan.
- 24. 3. 1970. *Figarova ženidba*, V. A. Mocart, Scena u Zemunu, dirigent D. Miladinović.
- 9. 2. 1963. *Evgenije Onjegin*, P. Čajkovski, Barcelona, dirigent O. Danon.

Operska koreografkinja i pomoćnica reditelja u Beogradu:

(za ostvarenja koja su dobila izuzetna priznanja u inostranstvu)

- 9. 3. 1957. *Don Kihot*, Ž. Masne, red. M. Sablijić, dirigent O. Danon.
- 31. 3. 1957. Pariz, *Teatar Nacija*; 23. 5. 1961. Wiesbadenu.
- 19. 5. 1959. *Zaljubljen u tri narandže*, S. Prokofjev, reditelj M. Sablijić, dirigent O. Danon 1. 6. 1959. Wiesbadenu, (Maifestspiele) 17. 6. 1959. Lozana.

Koreografije u operama na inostranim scenama:

- 19. 2. 1960. *Alcina*, G. F. Hendel, Teatro La Fenice (Venecija), reditelh Zeffirelli, debut Joan Sutherland, solo u baletu Katarina Obradović.
- 28. 6. 1960. *Euridice*, J. Peri, Firenca, Maggio musicale fiorentino, Teatro comunale, prirodni dekor, pod vedrim nebom (Giardino di Boboli), režija i dekor Zeffirelli, kostimograf Piero Tosi.
- 6. 11. 1960. *Alcina*, G. F. Hendel, Dallas (SAD), Civic Opera, F. Zeffirelli s italijanskim solistima iz milanske Scale.
- 8. 3. 1962. *Alcina*, G. F. Hendel, London, Royal Opera House, Covent Garden, Zeffirelli i Saderlend.
- 22. 4. 1963. *Aida*, Đ. Verdi, Milano (La Scala), Zeffirelli, i 15. 4. 1965. (u naslovnoj ulozi Leontina Prajs).
- 1963. *Don Kihot*, Ž. Masne, Barcelona, Teatro Liceo, reditelj M. Sablijić, beogradski solisti, dir. O. Danon.
- 1964. *Pikova dama*, P. Čajkovski, Teatro Liceo, reditelj M. Sablijić.
- 25. 6. 1965. *Euridice*, J. Peri, obnova za Maggio musicale, 15. 4. 1965. *Aida*, obnova u La Scala, Milano (Zeffirelli).
- 17. 6. 1967. *Orfej*, Monteverdi, reditelj Rejmon Rulo (Raymond Rouleau), Holland Festival, Amsterdam, dekor i kostimi Žan-Mari Simon i Rostislav Dobužinski, dirigent Bruno Maderna, Rostislav, koji je radio za milansku Scalu i sin je Mstislava Dobužinskog, slikara i scenografa, pripadnika ruskoj Sveta umetnosti, saradnika Sergeja Djagiljeva.

Režije:

- 11. 1958. *Travijata*.
- 11. 11. 1962. *Mali dimnjačar* (Let us make an opera), B. Britn, dirigent A. Šurev. Predstava je izvedena i na gostovanju u Kairu iste godine u saradnji s Egipćanima.
- 9. 2. 1963. *Madam Baterflaj*, Đ. Pučini, dirigent D. Miladinović.
- 12. 9. 1966. *Aida*, Đ. Verdi, dirigent B. Babić, koreograf V. Kostić.
- 26. 11. 1967. *Karmen*, Ž. Bize, dirigent O. Danon, koreografkinja i solistkinja Mira Sanjina.
- 5. 2. 1968. *Verter*, Ž. Masne, dirigent M. Jaguš, SNP, Novi Sad.
- 20. 4. 1968. *Aida*, Đ. Verdi, Sarajevo, u naslovnoj ulozi Ljiljana Molnar, dirigent M. Štajcer, koreograf S. Pervan.
- 5. 3. 1967. *Kralj Edip* (Oedipus Rex), I. Stravinski, dirigent O. Danon.
- 5. 3. 1967. *Tiresijine dojke* (Les mammelles de Thiresia), F. Pulank, dirigent O. Danon, koreograf Branko Marković.
- 1962. *Madam Baterflaj*, Đ. Pučini, također u Kairu (grčka Baterflaj, egipatska Suzuki, italijanski Pinkerton), gostovanje ostalih naših pjevača.

Rad u penziji

Penzionisana Ani Radošević uradila je koreografiju za Verdijevu operu *Ernani*. Radila je i dalje muzičke umetke za dramske predstave. U Jugoslovenskom dramskom pozorištu saradivala je s Tomislavom Tanhoferom, s Bojanom Stupicom je radila na komadu *Glorija* Ranka Marinkovića i Brechtovoj *Prosjačkoj operi*. U Beogradskom dramskom pozorištu radila je na koreografiji u komadu *Plači voljena zemljo* sa Sojom Jovanović. Saradnja se nastavila i na gostovanjima ove rediteljice u Nišu, Subotici i drugdje.

Ani i Nenad Radošević 2004. godine

Radila je na filmu i televiziji vrlo često. Za Radmilu Bakočević napravila je koreografiju na djela domaćih kompozitora na televiziji. Za dječije pozorište "Boško Buha" prevela je dramu Benoševe *Susret*.

Zanimljiv joj je rad bio na televiziji u seriji *Viva la musica*, koju je režirala Mirjana Samardžić na prvom programu RTS-a.

Ani se zbog bolesti se povukla s televizije te iz drugih poslova. Po odlasku u penziju napisala je knjigu *O scenskim izvođenjima Ohridske legende Stevana Hristića*.

Članske karte

Posljednjih petnaest godina života Ani je bila aktivna članica Društva prijatelja Jugoslovena, Čeha i Slovaka. Organizirala je veliki broj tribina, koncerata i predavanja, kako bi članstvo upoznala sa češkom i slovačkom kulturom, muzikom i umjetnošću. U tome su joj pomagali operski pjevači, balerine i glumci, koji su se rado odazivali na njen poziv. Organizirala je tribine i predavanja o Masaryku, Čapeku, Smetani, Dvoržaku i Janačeku.

Kako su godine prolazile, Ani je sve češće čeznula za domovinom. Često je do kraja života odlazila u Prag i sticala nove prijatelje. Na njenom radnom stolu uz porodične fotografije stajala je i jedna njenog vječnog prezidenta Masaryka.

Pedeseta godišnjica Collegium Artisticuma u Sarajevu 1989. godine

ČETVRTI DIO

Dodaci

Život poslije kraja

Djela Ani Radošević nastavila su živjeti i nakon što je njena životna zavjesa spuštena.

Oči je sklopila krajem decembra 2004. godine. Već u februaru 2005. godine Društvo prijateljstva, Jugoslovena, Čeha i Slovaka u Beogradu organiziralo je u dva navrata čitanje njenog rukopisa – prijevoda knjige o značajnim muzičarima koji su tokom dva stoljeća djelovali u Pragu. Vrijedna, uporna i sistematična s mnogo entuzijazma, iako sa sve manje snage, radila je do posljednjeg mjeseca na spomenutom radu i namjeravala ga je predočiti članovima Društva. U neobjavljenoj bilješci Ree Živković stoji da “knjigu koju je napisala Ani, ali nije uspjela da je sama prezentuje. (...) posao je preuzela Maja Gruden, koja je čitala tekst i pred svako poglavlje puštala odabranu muziku kompozitora o čijoj se poseti u Pragu čitalo”. Večeri i čitanja prijevoda organizirani su pod nazivom “Bili su u Pragu” a pratili su ih slajdovi i muzika koju je za njih odabrala sama Ani Radošević za života. Rukopis je ostao u toj formi. Nikada nije odštampan.

BILI SU U PRAGU

*Priredila i obradila u obliku predavanja:
Ani RADOŠEVIĆ*

 Berlioz 4	 Sen Sans 8	 Veber 3
 Sopen 5	 Wagner 6	 Mocart 4
 List 7	 Sarpentije 11	 Grig 10
 Betoven 2	 Čajkovski 9	 Maler 12

**DRUŠTVO PRIJATELJSTVA
JUGOSLOVENA, ČEHA I SLOVAKA**
Spolek přátelství Jugoslávci, Čechů a Slováků
Spolok priateľstva Jugoslováncov, Čechov a Slovákov
Setovara Markovića 79, 11 000 BEOGRAD
phone ++ 381 (0) 11 65 80 68

**PROGRAM RADA
ZA JANUAR – AVGUST 2005. GODINE**

*Štim članovima i prijateljima Društva prijateljstva...
Predsjedništvo čestita nastupajuće praznike i želi srećnu
Novu 2005. godinu.*

JANUAR 2005.
26 (sreda). *Druženje članova Društva u Klubu prijateljstva sa muzikom* Restoran »Trandafilović«, Beograd. Dobrovoljni prilog za muziku i korišćenje prostorija: 50,00 din/osoba, odnosno 80,00 din/bračni par (ugao Makenzijeve i Mutapove), Beograd. 18,00 sati

FEBRUAR 2005.
2 (sreda). *Predavanje »Bili su u Pragu«, sa slajdovima i muzikom* (o svetskim kompozitorima). Priredila Ani Radošević, Beograd. Filološki fakultet, Beograd, Studentski trg 3. Organizatori Dušan Kvapil i Maja Gruden. 18,30 sati
9 (sreda). *Drugo predavanje »Bili su u Pragu«, sa slajdovima i muzikom* (o svetskim kompozitorima). Priredila Ani Radošević, Beograd. Filološki fakultet, Beograd, Studentski trg 3. Beograd. Organizatori D. Kvapil i M. Gruden. 18,30 sat
23. (sreda). *Druženje članova Društva u Klubu prijateljstva bez muzike* Restoran »Trandafilović«, Beograd. Ulaz slobodan. 18,00 sati
27. (nedelja). *Obilazak starog jezgra Zemuna*. Biće poseteni Zavičajni muzej i druge znamenitosti ove gradske opštine. Sastanak ispred Doma vazduhoplovstva, Glavna ulica br. 5, Zemun. Organizator: S. Grozdanić. 11,00 sati

MART 2005.
1., 8., 15., 22. (utorak) *Ciklus predavanja »Evropski velikani u Pragu«, Predavač Zoran KAMARIT, Zadužbina Ilije M. Kolacra, Mala sala, Studentski trg br 5, Beograd. 19,15 sati
5. (subota). *Godišnja skupština Društva prijateljstva*. Tehnološko – metalurški fakultet, Veliki amfiteatar, Karmegijeva 4, Beograd. 11,00 sati
..... *Protnuznički susret (Uskr)*. Ambasada Slovačke Republike, Bulevar umetnosti 18, Novi Beograd (Datum i vreme naknadno. Dogovoren termin je između 05.-25. marta). Saradnja sa MOMSJ Beograd.
26. (subota). *Tematsko putovanje za Kosmaj*. Razgledanje manastira Trešnje i Pavlovac kao i spomenika »Kosmajska krstina«. Organizator: S. Grozdanić. Cena naknadno. Polazak ispred starog DIF-a, Deligradska 27, Beograd. 08,00 sati*

APRIL 2005.
6. (sreda). *Predavanje »Miroslav Tihi«* uz učesće članova »SOKO-Matica Beograd«, Etnografski muzej, Studentski trg 13, Beograd. Predavač Dr. D. Kvapil, saradnja sa MOMSJ Beograd. 18,30 sati

Večeri o kompozitorima u Pragu na kojima su čitani tekstovi Ani Radošević

Četiri godine kasnije, na sarajevskoj galeriji Collegium Artisticum, 16. oktobra 2008. godine, postavljena je spomen-ploča s imenima osnivača istoimene avangardne grupe Collegium Artisticum – Oskara Danona, Jahiela Fincija, Voje Dimitrijevića i Ani Rajs Radošević. Sedma dekada od njihovog djelovanja obilježena je i otvorenjem umjetničke izložbe “1939” autorice Ivane Udovičić, uručenjem priznanja “Ključ Grada Sarajeva” maestru Oskaru Danonu te otvorenjem internacionalnog teatarskog festivala MESS.

Anina usvojena kćerka Rea povodom stogodišnjice njenog rođenja inicirala je niz događaja. U Muzeju Narodnog pozorišta u Beogradu 13. oktobra 2015. godine organizirano je “Veče posvećeno Ani Radošević”. Eminentni savremenici i svjedoci njenog rada hronološki su navodili stavke iz njene biografije ilustrirajući ih vlastitim anegdotama.

O nevidljivim nitima, kojima se rad Ani Radošević isprepleo kroz historijat beogradskog baleta na spomenutom skupu povodom stogodišnjice njenog rođenja, kazala je Milica Zajcev, srpska plesna kritičarka i teoretičarka. Prizivajući iz nezaborava sliku osnivačice i prve direktorica Srednje baletske škole “Lujó Davičó” u Beogradu, vidjela ju je u čizmama, vojnoj košulji kratkih rukava i širokom kaišu oko struka. Bila je jedna od prvih polaznica škole koja je svjedočila kako je direktorica nabavljala nastavne materijale, rješavala sukobe i jačala saradnju među različitim pedagogizima.

“Predstava traje i poslije spuštanja zavese i izlaska publike iz pozorišta, zato što svaki gledalac ponese duboko u sebi bar neki njen dio koji se povremeno javlja u njegovom sećanju kao odjek nekadašnjih zbivanja, zbog čega moramo od prvog do posljednjeg takta *Travijate* da damo sve od sebe da bismo pripremili i izveli to opersko remek-delo najbolje što možemo.”⁸⁸ Riječi Ani Radošević povodom stogodišnjice rođenja zapisao je Vladimir Jovanović, nekadašnji solista Opere Narodnog pozorišta u Beogradu i profesor na novosadskoj i beogradskoj Akademiji umetnosti. Upoznao je Ani 1960. na prvoj horskoj probi Verdijeve *Travijate*. Bio je to njihov prvi susret kojeg se živo sjećao i pola vijeka kasnije.

Zajceva je zapisala da su Anine koreografije u operama, dramama, na filmu i televiziji odlikovale stilska čistota, maštovitost, izuzetna muzikalnost i plastična plesna leksika, uvijek prilagođena vremenu u kojem se određeno djelo dešava.⁸⁹

Trideset godina nakon što je napisana, a trinaest godina nakon smrti Ani Radošević, objavljena je njena studija *O scenskim izvođenima Ohridske legende Stevana Hristića*. Izdavač je Muzikološki institut pri Srpskoj akademiji

⁸⁸ Ani Radošević *sto godina od rođenja*, tekst je Vladimira Jovanovića objavljen 2015. godine u povodu jubileja u časopisu za pozorišnu umjetnost *Teatron* br. 172/173, Muzeja za pozorišnu umetnost Srbije.

⁸⁹ *Igra što život znači*, Milica Zajcev, Muzej pozorišne umjetnosti Beograd, 2012.

nauka. Urednica izdanja Melita Milin u *Uvodnoj napomeni* napisala je: "Knjigu o scenskom životu Hristićeve *Ohridske legende* autorka je napisala na podsticaj muzikologa Mirke Pavlović koja je kao i ona bila članica projekta SANU Savremena srpska muzička scena."⁹⁰

Nadežda Mosusova koja je bila zadužena za organizaciju postuhmne objave prethodno spomenute knjige u *Predgovoru* je napisala da "bez obzira na 'državni socijalizam' u jugoslovenskoj umetnosti Ana Radošević unela je novi burjanovski duh u beogradski nacionalni teatar kada se osamostalila kao operiski reditelj i koreograf".⁹¹

U međuvremenu rijetke su studije i tekstovi o glasovitom Zeffirelliju u kojima se ne spomene i ime Ane Radošević na italijanskom, kao i u knjigama koje objavljuju najprestižniji svjetski univerziteti.

Jedno od najnovijih spominjanja lika i djela Ane Radošević, vezano za njen kratki period rada u Collegium Artisticumu, dešava se u dokumentarnom filmu *Boje i ritmovi nemira* (2022) čiji je scenarij i režiju priredila potpisnica ovih redova.

Spomen ploča na galeriji Collegium Artisticum u Sarajevu

⁹⁰ O scenskim izvođenjima *Ohridske legende* Stevana Hristića, Ana Radošević, Muzikološki institut SANU, Beograd, 2017.

⁹¹ Ibid.

Priča o presađenom drvetu

Dio iz neobjavljenih bilješki Ree Živković, usvojene kćerke Ani Radošević

Kada govorimo danas o Aniki, moramo naglasiti da je ona bila izuzetna osoba i veoma talentovana, sestra i obrazovana umetnica i da se svakom poslu predavala. Njen život imao je mnogobrojne obrte i nepredviđene prepreke, ali ona se dosta uspešno nosila sa problemima i nedaćama. Tako je to izgledalo njenim prijateljima i poznanicima. Bila je tiha, krajnje nenametljiva, skromna i povučena. Svoje uspehe nije isticala niti je o njima govorila. Nije prikupljala ni dokumentaciju o svojim režijama ili gostovanjima. Kada je gostovala u inostranstvu, većinom nije ostajala na premijeri. Vraćala se kući posle generalne probe. Zbog toga nije imala ni jedan program, ni jedan plakat kao ni kritike.

Rea Živković oko 1950.

Međutim, onaj ko je Aniku bolje poznao, znao je koliko je ranjena, koliko je osjetljiva bila. Jedna od najtežih boljki bila je nostalgija i osjećaj da se, iako se veoma trudila, nije prilagodila današnjem svetu i ljudima. Osećala se drugačijom, i neprihvaćenom. Neki su je smatrali čak odbojnom.

Ona jeste bila drugačija, imala je drugačije principe, drugačiji sistem vrednosti, različite prioritete, a bila je jako stroga prema sebi pa je to, očigledno, očekivala i od drugih. Dosta je strogo ocjenjivala druge, jer je i od drugih očekivala ono što je postavila kao merilo stvari.

Volela je da zapisuje svoja zapažanja ili neke misli, pa su neki od zapisa čak dobijali oblik malog eseja ili priče. U jednoj priči govori o drvetu, osušenih grana. Drvo je bilo teško zapaziti i stajalo je neupadljivo, bilo je sitno, a na njemu nijednog lista. Drvo je bilo okruženo visokim, bujnim i rascvetalim rastinjem. Suvo drvo, imalo je čudno izvijene grane od kojih su vetrovi stvarali tokom vremena najrazličitije oblike. Drvo je bilo kao nestoarno i kao da je bilo usamljeno. Ljudi su se divili raskošnoj lepoti rascvetanog rastinja oko drveta. Retko ko je zapazio suvo i neobično drvo. Ali, onaj koji ga je zapazio, bio je zadovoljen čudesno izvijenim granama, koje ogoljene stoje usred bujne prirode. Priča o beznačajnom golom drvetu bila je sasvim obična. Ono je bilo presađeno. Presađeno na mesto gde su duvali divlji vetrovi, u kojima sunce jače prži i koja često nanosi bol. Lišće sa drveća imalo je svoj govor i ima svoja osećanja. Malo, suvo drvo govorilo je suviše tiho, a zaklanjalo ga je visoko drvo. Drove nije moglo da vidi nebo. Kad bi ptica sela na njegovu granu, drvo je bilo srećno i počelo bi da cveta.

Dijelovi intervjua sa Ani Radošević

Muzika – zakon operске režije, razgovor s Ani Radošević iz 1998. objavljen u knjizi *Estetika operске režije, I tom*, Radislav Lazić, Madlenium, 2000, str. 135–140.

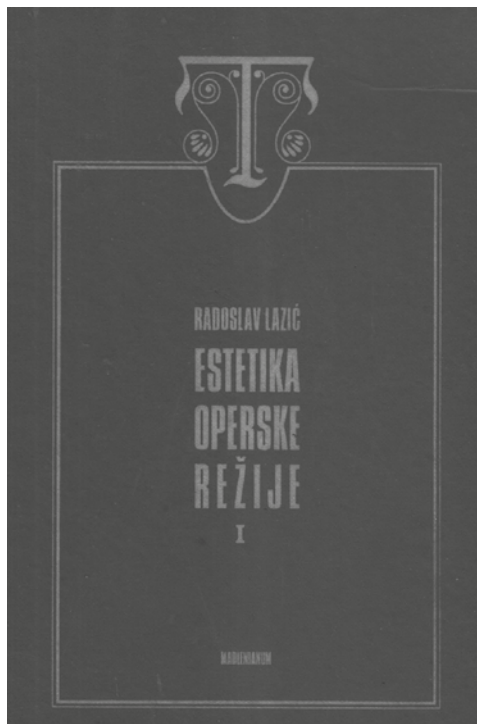
Operska režija

(...) smatram da je svaki čovek, svaka ličnost, jedan mikrokosmos. Tako mislim da je prilaz operskoj režiji, ne samo diktiran godinama, epohom ili u kojoj on radi (epoha, ja to smatram kao deset godina), tako mislim da je muzika ta koja provenstveno diktira, koja daje boju. Naravno, mora se upoznati sa epohom, detaljno, mora se studirati slikarstvo i skulptura, sve to skupa kao jedna celina. Imala sam tu sreću da radim sa divnim rediteljima, ali ne bih umela da kažem da li je neko na mene specijalno uticao zbog

toga što sam čovek emocije. Za mene je muzika od najranijeg detinjstva bila ta koja mi je diktirala život, koja je za mene bila kao vazduh koji se diše. Muzika je jedina ta koja me u životu nije iznevojerala, što me nije razočarala i gdje nisam promenila odnos. Moj pristup operskoj režiji diktiran je pre svega koreografijom, naravno i muzikom.

Pripremna faza

Muziku sam slušala, slušala i slušala. Onda, libreto sam produbljivala koliko sam mogla. (...) Recimo, jedno takvo delo kao što je Moć sudbine od Verdija ima jako loš libreto. Kada sam to čitala, mislila sam da ja to ne mogu da radim. Međutim, muzika me je toliko obuzela, da sam to radila sa ogromnim oduševljenjem. Dobila sam literaturu koja mi ovde nikada nije bila pristupačna. Imala sam sreću da sam bila u Berlinu i da su mi nabavili ogroman materijal. Mislim da premijera nije bila loša, naročito scene o ratu. Tu je bilo dosta životne istine, dosta epohe. Felzenštajn je govorio: partitura mi je zakon. Rekla bih: muzika mi je zakon. A to je velika razlika, jer je on mnogo analitičnije prilazio muzici nego ja. On je analizirao partituru sa svojim dirigentima. Ja nisam imala tu sreću, ali možda bi meni analiza čak i smetala. Ja sam samo čovek od emocije, nažalost. Radila sam s divnim rediteljima, ali nikad nisam tražila da mi neko bude uzor. Jednostavno prosto osećam, što osećam – to radim.

Operska koreografija

U operi koreografija ima dve mogućnosti: ako je to, na primer, Podlovecki logor ili Samson i Dalila ili Pikova dama ili Aida, jedna posebna celina, onda tu čovek treba da se iskaže kao koreograf iako je to u podređenoj ulozi. Mislim većina velikih režisera čak želi da izbegne koreografiju kao numeru, jer ona, često igrana od horista ili od baleta, treba da bude tako uklopljena u celinu da se i ne primećuje kao koreografija. (...) Naravno, moje mišljenje je da koreografija treba da se uklopi u režiju, da to ne bude, ako to nije numera za sebe, ako to nije Podlovecki logor ili Aida. (...) Ako je reditelj i koreograf, onda se to uklopi na jedan način. Može se iskazati i kao reditelj i kao koreograf, ali to je opet jedna celina.

Teatar sinteze

Ja mislim da je Gesamtkunstwerk uopšte danas dominira teatrom i da će u idućem milenijumu, ukoliko će ljudi uopšte hodati po ovoj planeti, i to je veliko pitanje, ukoliko se ne desi kao što je Anštajn rekao da će se u trećem svjetskom ratu opet rukovati lukom i strelom, dominirati. Mislim da je Gesamtkunstwerk pozorište budućnosti u jednom drugom smislu, nego što je to Rihard Wagner mislio. Da, jednostavno se sve stapa, jer je pokret dominantan, kao što je reč dominantna, kao što je muzika dominantna, i kao što je slikarstvo dominantno. Sve te dominantne umetnosti će govoriti zajedničkim jezikom. Žao mi je što to neću doživeti, ali mislim da će to biti nešto što će podići ljudski život na ovoj zemlji. Ja tako verujem u teatar.

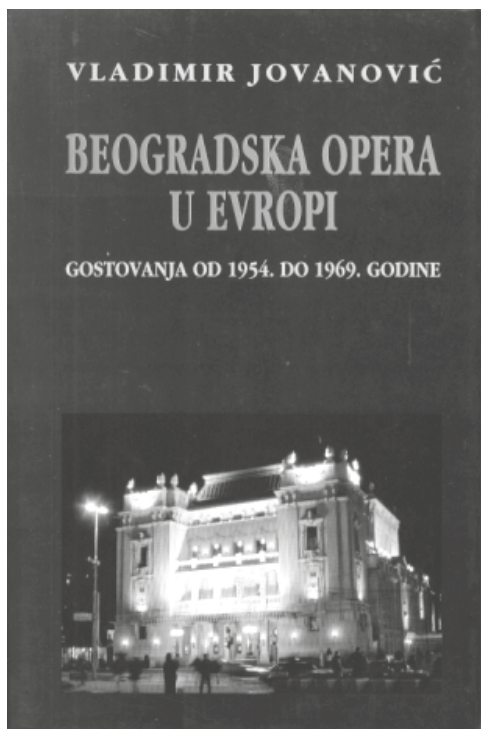
(...) Ja sam radila u Sarajevu, Kolegium Artistikum (Collegium Artisticum) se zvalo. To je bilo sintetičko pozorište. Baš nešto razmišljam sad kad čitam o tome, kad Sonja Lapatanov govori o pokretu i o tom njenom sadašnjem radu, pa moram da vam kažem da smo bili vrlo aktuelni u tom našem Kolegium Artistikumu, jer smo mi tu sintezu imali i pre rata u Sarajevu.

Koreografija i režija u operi, razgovor iz 1994. godine sa Ani Radošević o zlatnom periodu beogradske Opere, Beogradska opera u Evropi, Vladimir Jovanović, Prometej/Akademija umetnosti, Novi Sad od 97 do 98, str 127–136.

Priznanja za koreografiju u operama Don Kihot Žila Masnea (1957) i Zaljubljen u tri naranče Sergeja Prokofjeva (1959)

Predstava opere Don Kihot Žila Masnea u beogradskoj Operi nastala je 1957. kao rezultat izuzetno uspešnog kolektivnog rada njenih neposrednih stvaralaca i izvođača, kao što su, uglavnom, nastajala i sva ostala njena najbolja operna ostvarenja između 1954. i 1969. godine. U zajedničkom traganju za najefektnijim početkom ove opere Oskar Danon, Mladen Sabljic i ja smo se složili da bi jedan baletski furiozni karnevalski štimung bio najbolje rešenje. Zahvaljujući našim odličnim baletskim igračima, ja sam uspela da napravim upravo takav karneval, sav od igre i pokreta, koji je uvek "hvatao" publiku, a na sceni stvarao pravu atmosferu za dalje muzičko-scensko izvođenje Masneovog dela.

U operi Zaljubljen u tri naranče imala sam znatno teži i složeniji koreografski zadatak baš zbog toga što sam igru našeg baletskog ansambla morala da pravim isključivo na osnovu pokreta i commedia dell'arte, koje sam ja, inače, upoznala i naučila 1954. godine, kada sam u Beogradskom dramskom pozorištu pomagala svetski poznatom Arlekinu Žaku Lekoku (koji je u to vreme imao u Parizu svoju čuvenu školu za pantomimu i pokrete commedia dell'arte) da nauči naše glumce kako da igraju određene likove commedia dell'arte, sa kojom su se tada prvi put sreli. (...) Ne mogu da zaboravim, na primer, izvođenje nimalo lake scene mačevanja ritera na konjima koji su baletski igrači obučeni u konje i Jasmina Puljo i Kosara Radičević jašući na njima, svaki put nadograđivali novim detaljima, kao ni sjajni "pas de deux" klovnova Ljiljane Dulović i Milana Momčilovića, koji je svugdje dobijao zasluženi aplauz. Rezultati takvog zajedničkog rada bili su zaista dobri kao i kritike koje smo čitavu jednu deceniju dobijali "kod kuće" i na gostovanjima u Evropi, pa čak i 1969. godine, dakle na samom kraju "zlatnog perioda" beogradske Opere, kada je o nama ovako pisao švajcarski muzički kritičar Anri Bod.

“Baletski hor se podigao te večeri do velikog igračkog ansambla. Ani Radošević je koreograf velike klase, koji uspeva da podstakne svoje arlekine, klov-nove, čudovišta, konje i demone da ispolje fino osećanje za sasvim specifičan pokret izgrađen do najsitnijih detalja i da pred nama ostvare impresivnu igru u izvođenju jednog izuzetno dobrog baletskog ansambla.” (Henri Baud: “L’Amour des trois oranges” remporte un tres grand succes au Palais de Beaulieu, “Nouvelle revue de Lausanne”, Lozana, 17. juni 1969.)

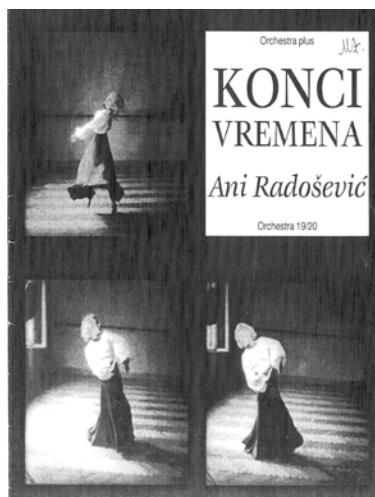
Predstavljanje Evropi režijom Smetane

U Režiju *Prodane neveste* “uskočila” sam početkom sezone 1961/62. godine umesto nemačkog reditelja dr. Fridriha Šrama, pošto se maestro Oskar Danon odlučio da mi, kao rođenoj Čehinji i čoveku kome je ovo popularno Smetanino delo izuzetno blisko, pored koreografije poveri njegovu režiju, tražeći od mene da je napravim stilizovano, tj. da hor bude potpuno statičan, a da sve njegove scenske radnje izvodi baletski ansambl. Razume se, da ju je u pojedinim scenama bilo teško sprovesti ovakvu muzičko-scensku koncepciju (na primer, u finalu drugog čina, kada Jenjik potpisuje da prodaje nevestu – zbog čega hor hoće da ga linčuje, kao i u finalu trećeg čina), ali sam rešenja pronalazila u vizuelno efektnoj igri i pokretu baletskih igrača u “bajkovitom” scenskom prostoru, koji je Dušan Ristić scenografski, kostimografski i slikarski približio našem “naivnom slikarstvu”. (...) Publici i muzičkim kritičarima u Vizbadenu, Palermu i Veneciji veoma su se dopala naša izvođenja *Prodane neveste*, pored ostalog i zbog toga što smo ovu poznatu Smeteninovu operu muzičko-scenski sagledali i tumačili na jedan nov i neuobičajen način. U tom smislu, ona su bila istovremeno potvrda već poznatih i priznatih istraživačkih i izvođačkih dometa beogradske Opere u njenom “zlatnom” periodu, ali i njen dalji prodor u Evropu između 1952. i 1969. godine, koji je po mom dubokom uverenju, ostvaren pre svega i najviše zahvaljujući umetničkim kvalitetama i organizacionim sposobnostima maestra Oskara Danona i onih ljudi u našoj Operi, koji su mogli i hteli da prihvate i slede njegove ideje i njegov stvaralački put.

Konci vremena, razgovor vodila od 2000. do 2001. godine, s Ani Radošević u časopisu Orchestra 19/20 tj. specijalni prilog Orchestra plus, Nadežda Mosusova, 2021.

Osnivanje srednje baletske škole

Pošto je u Narodnom pozorištu nekolicina znala čime sam se bavila u Sarajevu (Oskar Danon), naložili su mi da se pobrinem za formiranje baletskog studija pri našem pozorištu, 1946. godine, što sam i učinila. Imali smo kvalifikovane pedagoge, Ninu Kirrsanovu, Mileta Jovanovića te smo krenuli na rad, u Manjež. Iz tog studija trebalo je da izraste baletska škola sa svim potrebnim teorijskim predmetima, klavirom i gimnazijom. Ukinut je baletski studio pri Muzičkoj akademiji, koji je pripadao dramskom odseku. Prostorija nije bilo, nije bilo ničega. Počelo se od nule. O svim teškoćama ne vredi govoriti. Kako uvesti predmete, ovde nepoznate, kao što su istorijske igre, karakterne itd. Zahvalna sam Vajs, poznatoj po ulozi dadilje u Romeu i Juliji Prokofjeva, koja je na krajnje požrtvovan način prepisivala podatke iz baletskih knjiga, u biblioteci tada vrlo nepopularnog Sovjetskog kulturnog doma (1948) te omogućila teorijsku osnovu za predavanje karakternih igara po Aleksandru Širjajevu. Škola je krenula i dala dobre rezultate. To je bila generacija koja je pronela slavu Beogradskog baleta po Evropi. Opisivanje teškoća oko hrane za učenike, oko patika, to je bio problem i u pozorištu; sećam se kako mi je Olga Lepešinska prilikom svog gostovanja poklonila patike...

Saradnja sa Zeffirellijem

U milansku Scalu otišla sam sa strahom, strepela sam kako će me prihvatiti. Scala ima svog šefa Baleta i koreografa i tada je to bila Luciana Novarro. Ona se s pravom pitala šta ću ja tu, ali je Zeffirelli postavio uslov. On je uslov postavio i meni, uvek je znao tačno šta hoće, tražeći da od trijumfalne scene u Aidi ne pravim "egipatski" balet već da to bude klasični spektakl u poludugačkim pačkama kako se to radilo u XIX veku, tj. u Verdijevo vreme. Ja sam bila zaprepaštena, imala sam već svoju koreografsku viziju kako ću s Aidom, ali Zeffirelli je bio neumoljivo. Došlo mi je da odustanem, ali su me njegove saradnice, kostimografi Lila de Nobili i njena asistentkinja Fiorella, nagovorile da prihvatim ove ideje. U sceni a Amneris, po Zeffirellijevoj zamisli, dovela sam male crnce koji su imitirali ono što su videli na "probi" trijumfalne povorke. Inače, zaista je neobično da se za Verdija dovodi neko iz Beograda, ili kako kažete slovenskog sveta. Ja sam shvatila Verdijevu veličinu tek na predstavama njegovih opera u Italiji. U Londonu su se takođe bunili za Alčinu. Zamerano je Zeffirelliju što dovodi nekoga sa strane za Hendela koga Englezi smatraju za svoga.

Kratka biografija Ani Radošević

Radošević, Ani (1915. Češke Buđejovice - 2004. Beograd), operaska rediteljica i koreografinja, završila je Školu za glumu, pjevanje i balet u Pragu (1933-1935) i Školu modernog baleta Ane Maletić u Zagrebu (1936-1938). Umjetničku karijeru započela je kao operetska subreta u Švandovom divadlu i Velikoj opereti u Pragu (1935-1936) i u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu (1936-1938). Kao balerina i koreografinja učestvovala je u osnivanju i avangardnom umjetničkom djelovanju sarajevskog Collegium Artisticuma (1939-1941). U Narodnooslobodilačkoj borbi bila je članica Kazališta narodnog oslobođenja (1942-1944), a poslije rata balerina u Narodnom pozorištu u Beogradu (1947-1950), kao i osnivačica i direktorica Srednje baletske škole također u Beogradu (1947-1950), bila je i asistentkinja reditelja, koreografinja i operna rediteljka u beogradskoj Operi (1951-1970).

Priznanja i odlikovanja

Ani Radošević odlikovana je Ordenom za zasluge za narod III reda, Ordenom republike sa srebrnim vencem, Medaljom za hrabrost kao i Priznanjem za pokazanu hrabrost u Bici na Sutjesci. Pored ratnih priznanja u zemlji u kojoj je provela život, Ministarstvo inostranih poslova Republike Češke dodijelilo joj je Plaketu za doprinos Društvu prijateljstva Jugoslovena, Čeha i Slovaka. Ani Radošević je petnaest godina bila aktivin član Društva prijateljstva Jugoslovena i Čeha i Slovaka. Organizirala je akademije, koncerte, priredbe i predavanja (Masaryk, K. Čapek, Smetana, Dvoržak, Janaček).

Umjesto zaključka

Knjiga života Ani Radošević sastavljena je iz stotina fragmenata koje sam prvobitno počela sakupljati zbog proučavanja njenog rada u avangardnoj grupi Collegium Artisticum. U nastojanju da njenu biografiju napišem pomogla mi je njena usvojena kćerka Rea Živković, a u konačnici i Marko Živković, Rein sin.

Hvala svima koji su doprinijeli nastajanju ove biografske knjige, naročito Zilki Spahić-Šiljak, Elmi Softić-Kaunitz, Ognjenki Finci, Šejli Šehabović, Meliti Milin, Nadeždi Mosusovoj, Barbari Panić, Maida Mehić-Avdić, Aidi Palinić, Đani Kukić, Hasanu Zahiroviću, Idi Hamidović, Lejli Aganović, Amiri Šehić, Velidu Beganoviću, Hamzi Mustajbegoviću, Adnanu Šahbazu i Bademi Pitić.

Bibliografija

Bejtić, Alija (1973) *Ulice i trgovi Sarajeva*. Sarajevo: Muzej grada Sarajeva.

Dimić, Ljubomir (1996) *Kulturna politika u kraljevini Jugoslaviji 1918–1941, Prvi deo Društvo i država*. Beograd: Stubovi kulture.

Grbić-Softić, Slobodanka (1986) *Osvajanje igre*. Sarajevo: Svjetlost.

Jovanović, Milica (1977) *Trideset godina Baletske škole Lujo Davičo*. Beograd: Baletska škola "Lujo Davičo".

Jovanović, Vladimir (1999) *Evropska svedočanstva o beogradskoj Operi (gostovanja od 1939. do 1969)*. Beograd: Fotofutura.

Lazić, Radoslav (2000) *Estetika operске režije I tom*. Beograd: Madlenium.

Radošević, Ana (2017) *O scenskim izvođenjima Ohridske legende Stevana Hristića*. Beograd: Muzikološki institut SANU.

Rafaelić, Daniel (2022) *Fantom Durmitora*. Zagreb: Kulturno informativni centar.

Todorova, Marija (2023) *Nevidljivi Balkan*. Sarajevo: Buybook.

Ubavić, Vlajko *Narodno pozorište Sarajevo 1921-1971*. Novi Sad: Forum.

Zajcev, Milica (2012) *Igra što život znači*. Beograd: Muzej pozorišne umjetnosti Beograd.

Biografija autorice

Saida Mustajbegović, istraživačica, pripovjedačica i pjesnikinja, rođena je u Prijepolju (Republika Srbija) 1976. godine. Studirala je sociologiju, novinarstvo i književnost u Sarajevu. Profesionalno je fokusirana na društvena i humanistička istraživanja. Istražuje transgeneracijske traume i narative koji se reflektiraju u kulturnim obrascima Balkana te utjecaje i dosege angažirane umjetnosti između dvaju svjetskih ratova, ali i danas. Piše prozu i poeziju, u kojima se raznolikost i međusobno prožimanje društva prepliću s umjetničkim utjecajima. Višestruko je nagrađivana za književnost i dokumentarni film. Živi u Sarajevu.

Šapat umjetnosti Ani Rajs Radošević

Zlatna epoha umjetnosti u Čehoslovačkoj između dva svjetska rata obuhvata razdoblje izuzetne kreativnosti i kulturnog procvata. Ovaj period obiluje raznolikošću umjetničkih pokreta i stilova što ga čini razdobljem bogate umjetničke produkcije u različitim područjima poput slikarstva, književnosti, arhitekture, pozorišta i filma, stoga nije iznenađujuće da Saide Mustajbegović upravo ova epoha i njeni umjetnici privlače i da se u njoj vješto snalazi. Mnogi akteri pridonijeli su stvaranju originalnih i inovativnih djela koja su odražavala duh vremena i političkih promjena.

U ovom ekspresionističkom, konstruktivističkom i razdoblju funkcionalizma neki od najpoznatijih čehoslovačkih umjetnika bili su slikari František Kupka, Josef Čapek, Toyen i Emil Filla; književnici poput Franz Kafke, Karela Čapeka i Jaroslava Haška; arhitekti Adolf Loos, Jožo Plečnik i Jan Kotěra. Uz bogatu umjetničku produkciju, Čehoslovačka je između dva svjetska rata također bila središte kulturnih događanja u srednjoj Evropi, privlačeći umjetnike, intelektualce i inovatore iz cijelog svijeta. Ovo razdoblje ostavilo je trajni pečat na čehoslovačku kulturu i zadržalo naslijeđe koje se i danas cijeni i proučava u svjetskim kulturnim krugovima.

Istraživanje Saide Mustajbegović o svestranom umjetnici Ani Rajs Radošević upravo je priča u kontekstu političkih turbulencija i kulturnih promjena u Evropi u prošlom stoljeću na tlu Čehoslovačke i zemalja bivše Jugoslavije. Kroz intimnu priču, čitaoci dobivaju uvid u širu društvenu i političku situaciju tog vremena, kao i život umjetnika i kulturnih radnika u različitim sredinama.

Novorođena Čehoslovačka bila je plodno tlo za razvoj raznovrsne kulturne scene, uključujući i pozorište koje je bilo značajno oblikovano avangardnim idejama i eksperimentima. Ovaj period označen i kao razdoblje sintetičkog pozorišta, poetističkih scena i preteča praške laterne magike, bilo je odraz širih promjena u društvu, politici i kulturi. Ovo je bilo vrijeme entuzijazma i nade za novi početak, kao što i vidimo u studiji Saide Mustajbegović, što je utjecalo na umjetničke pokrete u modernom čehoslovačkom društvu, gdje se težilo istraživanju novih načina izražavanja umjetničke vizije. Istovremeno, praško umjetničko razdoblje Ani Rajs bilo je izazovno i obilježeno političkim nemirima, kao što su nesuglasice između nacionalnih grupa unutar Čehoslovačke Republike i rastući utjecaj nacizma u susjednoj Njemačkoj. Ovi faktori utjecali su na teatarsku scenu, ali istovremeno su je i nadahnjivali da istražuje društvene i političke teme kroz umjetnost što autorica vješto prezentira.

S druge strane, zahvaljujući studiji Saide Mustajbegović zabilježena je još jedna vrijedna i zapažena umjetnička i ljudska priča. Otrgnuta je zaboravu.

U njenoj interpretaciji vidimo Ani Radošević, talentiranu umjetnicu, koja je svojim izvanrednim umijećem obogatila pozornicu srednje Evrope, reprezentativni primjer profesionalne predanosti, rada i strasti prema umjetnosti. Gdje god da se preselila za "većom" scenom, permanentno se usavršavala i educirala posebno u oblasti glume i plesa. Njen životni put bio je ispunjen hrabrošću, strašću prema umjetnosti, odanošću prema kolektivu i nepokolebljivom predanošću svojim umjetničkim idealima.

Mgr. Hasan Zahirović, Ph.D.

NATURAL COLOUR
Arthur Dixon
 PHOTOGRAPHY
 107, S.A.B.

Državno odobrena
Škola za gimnastiku
Lumjetničku igru
JANE RAJS

otpočela je rad

Kurze za zdravstvene gimnastike za
 dame i djecu.
 Plesni studio po metodi Laban.
 Večernji tečajevi za činovnice.

Upišite informacije: Korošćeva ul. 17/I,
 svaki dan od 10-12 i od 15-17 sati.

AIR-MAIL

VENETIA - Basilica della Salute
 VENICE - Basilica della Salute
 VENEDIGIO - Della Salute Basilica

Venise
 21 January 1968
 Ami Radović
 Dositeja

Barcelona
 21 DEC 68
 SERRA
 ARA
 EBEE
 1978

Barcelona
 21 DEC 68
 SERRA
 ARA
 EBEE
 1978

Barcelona
 21 DEC 68
 SERRA
 ARA
 EBEE
 1978

Nedjelja, 15. decembra 1968.

Početak u 19,30 sati

TPO
 Fondacija
 www.tpo.ba

PARIZIJO

2

RAA

TPO
Fondacija
www.tpo.ba

LI BENEVOLENCIJA
1892
SARAJEVO

